Δημόκριτος. 29 1

Οἱ Ἀτομικοί.

§ 41 Ἱστορία τῆς σχολῆς τῶν Ἀτομικῶν.

Ἐγχειρίδιον Ἱστορ. τῆς Φιλοσοφίας Β. Ἀντωνιάδου Τ. Α΄ σ. 126

Ἱδρυτὴς κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν ἐσχηματισμένης τῆς τῶν ἀτόμων θεωρίας παρ' Ἕλλησιν ἐγένετο Λεύκιππος ὁ ἐξ Ἐλέας ἢ Μιλήτου ἢ καὶ ἐξ Ἀβδήρων [illegible] τῆς [illegible], ὅμως ἡ σαφεστέρα ἀνάπτυξις καὶ ἐμβριθεστέρα διά[illegible] τῆς θεωρίας φαίνεται ὀφειλομένη τῷ ἐκείνου μαθητῇ ἢ ἑταίρῳ Δημοκρίτῳ τῷ Θρασυδήμου ἢ ἄλλως Ἡγησιστράτου ἢ Ἀθηνοκρίτου, Ἀβδηρίτῃ. Καὶ ὁ μὲν Λεύκιππος, ὑπάρξας ἀκουστὴς [illegible] ἢ καὶ μικρὸν ἀρχαιότερος τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ἤκουσεν ὡς [illegible] Παρμενίδου, καίτοι [illegible] τῆς Ἐλεάτης βαδίζων ὁδὸν ἐν τῇ [illegible] ὅλως καὶ μετα[illegible]. Ὁ δὲ Δημόκριτος γενόμενος, καθὰ αὐτὸς μαρτυρεῖ, νέος κατὰ πρεσβύτην τὸν Ἀναξαγόραν, ὡς ἄλλοι λέγεται, ἐν [illegible] ἐκείνου [illegible] δὲ τὰ 40 ἔτη, κατὰ τοὺς [illegible] ὑπολογισμοὺς φαίνεται ἐν ἡμι[illegible] τοῦ Σωκράτους, γεννηθεὶς δὲ περὶ τὰ 470-465 ἀπέθανεν ἐν γήρᾳ.

---

¹ Θεόφραστος παρὰ Σιμπλ. Φυσ. 28, 4. Φρβλ. καὶ Διογ. Λ. Θ΄ 30. Κλ. Αλ. Προτρ. 6, 6 [illegible]. Περὶ γεν. καὶ φθορ. Α΄ 8. Παρὰ τὰς μαρτυρίας ταύτας καὶ ἄλλας τῶν ἀρχαίων μαρτυρίας δυσπιστοῦντες τὴν ἱστορικότητα τοῦ Λευκίππου τὸ μὲν πάλαι ὁ Ἐπίκουρος (Διογ. Λ. Ι΄ 13), ἐν δὲ τοῖς νεωτέροις ὁ E. Rohde (ἐν Verhandl. der 34. Philologenversammlung zu Trier 1879 κ. ἐν Jahrb. für Philol. 1881), πρὸς δὲ ὑπεραμύνει τὸν H. Diels (ἐν Verhandl. der 35. Philologenvers. ἐν Stettin 1881 κ. ἐν Rhein. Mus. 1887), καὶ τὸν P. Natorp (ἐν [illegible]

210

Δημόκριτος

ὑπερβάσῃ κατά τινας καὶ τὰ 100 ἔτη (Διογ. Θ' 41-43). Ἀνήκων εἰς οἶκον εὔπορον τῶν Ἀβδήρων, κατά τινα ἐκδοχὴν ἀμφισβητήσιμον φιλοξενήσαντα τὸν Ξέρξην ἐπιστρέφοντα ἐξ Ἑλλάδος, ἐχρησιμοποίησε τὴν πατρικὴν κληρονομίαν πρὸς πορισμὸν τῆς ἰδίας φιλομαθείας, ἐσπούδασε μὲν τὴν γνωριμίαν ἢ ἀναγνώσματα τὰ συγγράμματα τῶν τότε παρ' Ἕλλησιν ἐπὶ σοφίᾳ μέγα ὄνομα ἐχόντων. ἐπὶ σοφίᾳ μέγα ὄνομα ἐχόντων, ἐπεχείρησε δὲ περιηγήσεις μακρὰς ἐν τῇ Ἀσίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ, καθὰ ἐν ἀποσπάσματί τινι λέγει καυχώμενος· ἐγὼ δὲ τῶν κατ' ἐμαυτὸν ἀνθρώπων γῆν πλείστην ἐπεπλανησάμην ἱστορέων τὰ μήκιστα, καὶ ἀέρας τε καὶ γέας πλείστας εἶδον καὶ λογίων ἀνθρώπων πλείστων ἐσήκουσα καὶ γραμμέων συνθέσιος μετὰ ἀποδείξιος οὐδείς κώ με παρήλλαξεν, οὐδ' οἱ Αἰγυπτίων καλεόμενοι Ἀρπεδονάπται, σὺν τοῖς δ' ἐπὶ πᾶσιν ἐπ' ἔτεα ὀγδώκοντα ἐπὶ ξείνης ἐγενήθην.[1] Καὶ ὁ μὲν χρονικὸς οὗτος προσδιορισμὸς τῶν 80 ἐτῶν ἴσως ἐνέχει τι λάθος, εἴτε τροπὴν τοῦ Ε (πέντε) εἰς Π, εἴτε ἐκδοχὴν τοῦ Π = πέντε ὡς Π = 80[2]; ἐὰν νοῆται ὁ λόγος περὶ ἀποδημιῶν εἰς ξένας μόνον χώρας ἐκτὸς τῶν ἑλληνίδων οἰκουμένων[3]. Οὐχ ἧττον ὅμως μένει ἀναντιρ-

---

1 Παρὰ Κλήμ. Ἀλεξ. Στρ. Α' 69 ἐκ Πραιπ. Εὐαγ. Ι' 4, 23. πρβλ. καὶ τὰ Διογ. Λαερ. Θ' 34-35 καὶ Αἰλιανοῦ Ποικ. Ἱστορ. Δ' 29, τὴν παρὰ Δαμασίππου τοῦ πατρὸς οὐσίαν εἰς τρία μέρη νεμηθεῖσαν τοῖς ἀδελφοῖς τοῖς τρισί, τὸ ἀργύριον μόνον λαβὼν ἐφόδιον τῆς ὁδοῦ τὰ λοιπὰ τοῖς ἀδελφοῖς εἴασε.

2 Διοδώρ. Σικελ. Α' 98, 3. «παραβαλεῖν δὲ καὶ Δημόκριτον παρ' αὐτοῖς (Αἰγυπτίοις) ἔτη διατρῖψαι πέντε καὶ πολλὰ διδαχθῆναι τῶν κατὰ τὴν ἀστρολογίαν»

3 Περὶ τῆς εἰς Ἀθήνας μεταβάσεως αὐτοῦ φέρονται εἰδήσεις ἀντιφατικαί (ἴδε Διογ. Λαερ. Θ' 36-37.

Δημόκριτος.

ρητον ὅτι ἐκ τε τῶν περιηγήσεων αὐτοῦ καὶ ἐκ τῆς γνωριμίας τῶν σοφῶν ἀνδρῶν καὶ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως καὶ μελέτης τῶν τότε φερομένων συγγραφῶν συνῆξε τοσοῦτον πλοῦτον καὶ τοιαύτην ποικιλίαν γνώσεων, ἐξέδωκε δὲ αὐτὰς ἐν ἄλλοις πολλοῖς καὶ ποικίλοις συγγράμμασι (φυσικοῖς, μαθηματικοῖς, ἠθικοῖς, μουσικοῖς, γραμματικοῖς, μετεωρολογικοῖς, γεωγραφικοῖς καὶ τεχνικοῖς)[1] ὥστε κατὰ τοῦτο οὐδεὶς τῶν πρὸ Ἀριστοτέλους φιλοσοφησάντων δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς αὐτόν, δύναται δὲ νὰ θεωρηθῇ ὡς Ἀριστοτέλης τῆς πρὸ Σωκράτους φιλοσοφίας καὶ μόνος πρόδρομος ἐκείνου, προσόμοιος αὐτῷ ἐν πολλοῖς. Ὁμοιάζει δὲ τῷ Ἀριστοτέλει καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι καθάπερ ἐν τοῖς φυσικοῖς ἀναλογοῦσι ταῖς ἀρχαῖς τῶν γενέσεων, ὅπως ἐμελέτησεν, ἐὰν μὴ πάντα, ἀλλὰ τὰ κυριώτατα τῶν μέχρις ἐκείνου ἐξενεχθέντων φιλοσοφημάτων, [illegible] ἐλέγχων. Λέγεται μὲν ὑπὸ μεταγενεστέρων ὅτι [illegible] ἐμελέτησε καὶ ξένους φιλοσόφους, καὶ δὴ τὴν ἀτομολογίαν παρελάβετο τινὸς φιλοσόφου ἐκ Φοινίκης, Μόσχου Σιδωνίου[2], ἀλλ' ἡ εἴδησις αὕτη, καὶ ἀσφαλὴς οὖσα, δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ὅτι ὁ Δημόκριτος μετέγραψε τὰ τοῦ Φοίνικος καὶ ἐξέδωκεν ὡς [illegible] ἰδίαν σοφίαν, τὸ μὲν διότι εἰσηγητὴς τῆς ἀτομολογίας παρ' Ἕλλησι κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν τῶν ἀρχαίων δὲν ἦτο ὁ Δημόκριτος, ἀλλ' ὁ Λεύκιππος· τὸ δὲ διότι ἡ ἐμφάνισις τῆς θεωρίας ταύτης ἐν Ἑλλάδι ἐξηγεῖται εὐκόλως ἐκ τῶν

---

1 Διογ. Λ. Α' 16. 45. Σενέκ. Epist. 90, 32. Βιτρούβ. de architectura (ἐν προοιμ.). [illegible] Γεωμ. Α 1.

2 Σέξτ. Ἐμπ. πρὸς Μαθημ. Θ' 363. Στράβ. ιϛ', 2, 25. Ἰωσήπ. Ἀρχ. Α' 3, Ἀθηναίου Γ' 126 α. Διογ. Λαέρτ. ἐν Προοιμίῳ

Δημόκριτος

ἐκ τῆς προηγηθείσης ἀναπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἄνευ τινὸς προσθέσεως ἔξωθεν. Οὐ μόνον δὲ κατὰ τὸ πολυμαθὲς καὶ πολύγραφον, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐμβριθὲς τῆς διανοίας καὶ τὸ συντονον καὶ ἀκόλουθον τῆς ἐπιστημονικῆς ζητήσεως ὑπερέχουσαν εἶχε θέσιν μεταξὺ τῶν πρὸ Σωκράτους φιλοσόφων. Καὶ εἰ δὲ ὁ Πλάτων ἐπιμελῶς ἀποφεύγει πᾶσαν μνείαν τοῦ ἀνδρὸς, σφόδρα ἀντιπαθῶν τῷ ἀκράτῳ ὑλισμῷ τῆς ἀτομολογίας¹, ὅμως ἡ συχνάκις εὐφήμως μνημονεύεται ὑπὸ Ἀριστοτέλους παρὰ πᾶσαν τὴν διαφωνίαν τῶν ἀρχῶν.

---

¹ Ὁ Πλάτων φαίνεται ὑπαιν[...] τοὺς Ἀτομικοὺς ἐν Σοφιστ. 246 α, καὶ Θεαιτ. 155, κατὰ Ζε[...] Ι'' 538 β καὶ Ρίττ. 43δ.

Ἔσχε δὲ ὁ Δημόκριτος καὶ ἡ ἀτομολογία οὐκ ὀλίγους διαδόχους καὶ ὀπαδοὺς παρά τε τοῖς συγχρόνοις καὶ ὕστερον ὧν γνωριμώτεροι ἐγένοντο Μητρόδωρος ὁ Χῖος εἷς τῶν ἀμέσων ἢ ἐμμέσων μαθητῶν τοῦ Δημοκρίτου, Ἀνάξαρχος ὁ Ἀβδηρίτης ὁ λεγόμενος εὐδαιμονικὸς, μαθητὴς μὲν Μητροδώρου ἢ Διογένους τοῦ Σμυρναίου ἑνὸς τῶν μαθητῶν τοῦ Μητροδώρου, διδάσκαλος δὲ Πύρρωνος τοῦ σκεπτικοῦ, ἀκολουθήσας Ἀλεξάνδρῳ τῷ Μεγάλῳ εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ ὕστερα θανατωθεὶς ὑπὸ τοῦ τυράννου τῆς Κύπρου Νικοκρέοντος πτισσόμενος ἐν ὅλμῳ, πτίσσε τὸν Ἀναξάρχου θύλακον, Ἀνάξαρχον οὐ πτίσσεις (Διογ. Λ. Θ', 58), καὶ μάλιστα ὁ Ναυσιφάνης καὶ ὁ τούτου μαθητὴς Ἐπίκουρος, ὁ ἐν τῇ Φυσικῇ αὐτοῦ ἀκολουθήσας κατὰ

---

1) Πρβλ. καὶ Βρανδ. Περὶ ἠθικ. ἀρ. 10. Κλημ. Ἀλεξ. Δ'. 496 κ. ἑξ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

πόδας τῶν Δημοκρίτου, ἐν οἷς ὁ τε Ναυσιφάνης καὶ Ἀνάξαρχος καὶ Μητρόδωρος φαίνονται συνδέσαντες τὴν ἀτομικὴν μετὰ τῆς σκέψεως.

Τὰς σκεπτικὰς αὐτοῦ ἀρχὰς ἐξέφρασεν ὁ Μητρόδωρος ἐν ἀρχῇ τῆς Περὶ φύσεως συγγραφῆς αὐτοῦ λέγων· οὐδεὶς ἡμῶν οὐδὲν οἶδεν, οὐδ' αὐτὸ τοῦτο, πότερον οἴδαμεν ἢ οὐκ οἴδαμεν[1]. Οἱ ἄλλοι δὲ εἶχον ἀναπτύξει τὰς ἀρχὰς αὐτῶν ἐν συγγραφαῖς ἀπολεσθείσαις. Τὰ δὲ πολυάριθμα συγγράμματα τοῦ Δημοκρίτου, κατὰ τὴν διάταξιν Θρασύλλου τοῦ γραμματικοῦ (§14) ἀποτελοῦντα 15 τετραλογίας, καὶ ὑπὸ ὀνομαστῶν συγγραφέων τῆς ἀρχαιότητος[2] ἐπαινούμενα καὶ ἀναφερόμενα ὡς ὑποδείγματα σαφῶν ῥητορικῶν ἀρετῶν, σαφηνείας, ἀνθηρότητος, εὐρυθμίας καὶ μεγαλοπρεπείας ἐν ἴσῃ μοίρᾳ πρὸς τὰ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἦσαν κατὰ μέγα μέρος φυσικὰ καὶ ἠθικά. Ἐκ δὲ τῶν ἠθικῶν τὰ σπουδαιότερα ἦσαν τὸ περὶ εὐθυμίης καὶ αἱ ὑποθῆκαι, ἐκ δὲ τῶν φυσικῶν ὁ Μικρὸς διάκοσμος, τὸ περὶ ἀνθρώπου φύσιος, κατὰ τινὰς δὲ καὶ ὁ Μέγας διάκοσμος, ὃ κατὰ τὸν Θεόφραστον (Διογ. Λ. Θ' 46) ἀνῆκεν τῷ Λευκίππῳ[3]. Τοῦτο δὲ ἢ ἄλλο τι ἔργον αὐτοῦ ἔχουσιν ὑπ' ὄψει ὁ μὲν Ἀριστοτέλης ἀναφέρων τὰ τοῦ Λευκίππου ὡς ὑπὸ συγγρα-

---

1 Παρ' Εὐσεβ. Προπ. Εὐαγ. ΙΔ' 19, 5 πρβλ. καὶ Διογ. Λαερτ. Θ' 58 Σεξτ. Ἐμπ. πρὸς Μαθ. Ζ' 88 καὶ Κικερ. Ἀκαδ. II 23, 73

2 Οἷον Πλουτ. Συμποσ. προβλ. 5, 7. Διον. Ἁλικαρ. Περὶ συνθ. ὀνομ. κεφ. 24, καὶ Κικερ. Orat. 20. 67 De Orat. I 11, 49. De divinat. II, 64, 133.

3 Οὕτω καὶ ὁ Στοβ. Ἐκλ. Α' 160 «Λεύκιππος ..... λέγει ἐν τῷ Περὶ νοῦ», ἐννοῶν ὑπὸ τοῦτο τὸν μ. Μέγαν διάκοσμον.

φησὶν αὐτοῦ,[1] ὁ δὲ συγγράψας τὸ περὶ Μελίσσου, Ξενοφάνους καὶ Γοργίου βιβλίον (§ 25) ὁμιλῶν περὶ τῶν Λευκίππου καλουμένων λόγων (καὶ) τόποις δὲ ἐν συγγραφῇ τοῦ Λευκίππου καὶ οὐχ ἐν προφορικῇ παραδόσει ἔλαβεν γνῶσιν τῆς θεωρίας τῶν ἀτόμων ὁ τε Ἀναξαγόρας καὶ ὅσοι ἄλλοι πρὸ τοῦ Δημοκρίτου φαίνονται μνημονεύοντες τὰ κατ' αὐτόν. Ἐν ᾧ ὅμως τὰ τοῦ Δημοκρίτου περιῆλθον εἰς ἡμᾶς ἐν οὐκ ὀλίγοις ἀποσπάσμασι, τὰ τοῦ Λευκίππου ἐσώζοντο μὴν ἴσως μέχρι τινὸς χρόνου.

Φυσικὴ καὶ κοσμοποιΐα τῶν Ἀτομικῶν

Ὅπως ὁ Ἐμπεδοκλῆς, οὕτω καὶ οἱ Ἀτομικοὶ ἐπιζητοῦσι τὴν ἐξήγησιν τῆς γενέσεως καὶ φθορᾶς, τῆς κινήσεως καὶ ποικιλίας τῶν ἐπὶ μέρους ὄντων καὶ φαινομένων τοῦ παντός, [illegible] μένοντες τοῦ θεμελιώδους δόγματος τῶν Ἐλεατῶν περὶ τοῦ ὄντος ὡς ἀεὶ κατὰ ταὐτὰ μένοντος καὶ οὐδεμίαν ἐπιδεχομένου οὔτε γένεσιν καὶ φθοράν, οὔτε ἀλλοίωσιν καὶ μεταβολήν. Ἐν ᾧ ὅμως ὁ Ἐμπεδοκλῆς τὸν συνδυασμὸν τοῦτον τῆς κοινῆς ἀντιλήψεως μετὰ τοῦ Ἐλεατικοῦ δόγματος κατώρθωσε διαφωνῶν τοῖς Ἐλεάταις περὶ τῶν ἄλλων προσόντων τοῦ ὄντος, καὶ παρὰ τὰ ἐκείνοις δοκοῦντα παραδεχόμενος τὸ ὂν οὐ μόνον ὡς ὅλον, ἀλλὰ καὶ ὡς συγκείμενον ἐκ τεσσάρων ἑτεροειδῶν στοιχείων, διαιρετῶν εἰς μικρὰ μόρια, καὶ ἐπιδεκτικῶν κινήσεως ἐν χώρῳ, κινουμένων δὲ ὑπὸ ὅλως ἐξωτερικῶν καὶ ἀντιθέτων δυνάμεων, τοῦ Νείκους καὶ τῆς Φιλότητος, οἱ Ἀτομικοὶ παραδέχονται τὸ ὂν ἑνιαῖον μὲν ὡς ὅλον καὶ πάσης ζωτικῆς καὶ νοητικῆς δυνάμεως ἐστερημένον,

---

1 Πρβ. ἰδίᾳ τὸ Περὶ γεν. κ. φθορ. Α' 8

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

215

Δημόκριτος

ἀλλ' ὡς συγκείμενον ἐκ μορίων, ἀπείρων τὸ πλῆθος, ἀνεπιδέκτων πάσης διαιρέσεως καὶ τομῆς, ὁμοειδῶν κατὰ ποιὸν καὶ διαφέρων μόνον κατὰ τὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα, κεχωρισμένων δὲ ἀπ' ἀλλήλων ἀφ' ἑαυτῶν, οὐχὶ ὅτι δὲ ἐνοῦσάν τινα κινητικὴν δύναμιν, ἀλλὰ διότι ἔχουσι βάρος καὶ ὡς εὑρισκόμενα ἐν τῷ κενῷ. Οἱ Ἀτομικοὶ δηλαδὴ κατὰ τὰ ἄλλα συμφωνοῦντες τῷ Ἐμπεδοκλεῖ, διαφέρουσιν αὐτοῦ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἀντὶ μὲν τῶν δύο ἐξωτερικῶν δυνάμεων ἔχουσι τὸ ἴδιον βάρος τῶν ἀτόμων καὶ τὸν ἄπειρον κενὸν χῶρον, ἀντὶ δὲ τῶν τεσσάρων στερεῶν καὶ διαιρετῶν στοιχείων ἔχουσιν ἀπειρίαν ὁμοειδῶν καὶ ἀδιαιρέτων μορίων τῆς ὕλης. Καὶ προσεγγίζουσι μὲν οὕτω τοῖς Ἐλεάταις κατὰ τὸ ὁμοειδὲς καὶ ἀδιαίρετον τῶν ἀτόμων, ἀφίστανται δ' ὅμως αὐτῶν πολὺ ἀφ' ἑνὸς μὲν κατὰ τὴν ἀπειρίαν, ποικιλότητα καὶ κινητικότητα τῶν ἀτόμων, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατὰ τὴν παραδοχὴν καὶ ἑτέρου τινὸς ἐκτὸς τῶν ἀτόμων, τοῦ κενοῦ, ἐκείνων μὲν ἀντιπαρατιθεμένων πρὸς τὸ ὂν τῶν Ἐλεατῶν καὶ παριστάντων τὸ πλῆρες, τὸ στερεὸν καὶ ναστὸν ἢ καθ' ἄλλην ἔκφρασιν τὸ δέν, τοῦ δὲ κενοῦ ἀντιπαρατάσσοντος πρὸς τὸ ὑπ' ἐκείνων ἀποχρώντως ἀπορριπτόμενον μὴ ὂν καὶ παριστῶντος τὸ μηδέν, τὸν χῶρον τὸν κενόν, ἐπίσης ἄπειρον καὶ ἐπίσης ὑπάρχοντα ὅπως καὶ τὰ ἄτομα, καὶ ἀποδεχόμενα τὸν ἀπαραίτητον ὅρον τῆς ἀπ' ἀρχῆς ἀποσπάσεως καὶ διακρίσεως τῶν ἀτόμων, τῆς κινήσεως αὐτῶν καὶ τῆς φαινομένης γενέσεως καὶ φθορᾶς τῶν ἐκ μερῶν ὄντων, ὡς λέγει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης· Λεύκιππος δὲ καὶ ὁ ἑταῖρος αὐτοῦ Δημόκριτος στοιχεῖα μὲν τὸ πλῆρες καὶ τὸ κενὸν εἶναί φασι, λέγοντες τὸ μὲν ὄν, τὸ δὲ μὴ ὄν, τούτων δὲ τὸ μὲν πλῆρες καὶ στερεὸν τὸ ὄν, τὸ δὲ κενόν γε καὶ μανὸν τὸ μὴ ὄν· διὸ καὶ οὐδὲν μᾶλλον τὸ ὂν τοῦ μὴ ὄντος εἶναί φασιν, ὅτι οὐδὲ τὸ κενὸν (ἔλαττον) τοῦ σώματος· αἴτια δὲ τῶν ὄν-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

216

Δημόκριτος

Εν ταύτῃ ἂν ἔχοι (Μετὰ τὰ φυσ. Α' 4.985 β, 4)[1]

Ἐκ τούτων τῶν ὅλως δύο ἀρχῶν ἐξηγοῦνται οἱ Ἀτομικοὶ καθ' ὁμοιότητα τοῦ Ἐμπεδοκλέους πᾶσαν γένεσιν καὶ φθορὰν καὶ ἀλλοίωσιν καὶ ἀλληλεπίδρασιν τῶν ἐπὶ μέρους ὄντων καὶ γινομένων τοῦ παντός, τῶν τε ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τῶν ὑπὲρ τὴν γῆν, ἀπὸ τῶν ἀνοργάνων μέχρι τῶν ἐμψύχων καὶ λογικῶν ὄντων, καὶ αὐτῶν τῶν θεῶν ἐξαιρουμένων, μετὰ πασῶν τῶν ἐπὶ ἑκάστων προσόντων δυνάμεων καὶ ἰδιοτήτων, τῶν τε φυσικῶν καὶ τῶν πνευματικῶν. Καὶ ἡ μὲν γένεσις δὲν εἶναι ἢ ἄλλο εἰμὴ ἐξ ὑπαρχῆς σύνθεσις τῶν ἀτόμων, ἡ δὲ φθορὰ διάλυσις τῶν ἤδη συντεθειμένων [ἀτόμων], καὶ φθίσις προσθήκη ἢ ἀφαίρεσις ἀτόμων, ἡ ἀλλοίωσις [μετα]βολὴ ἀντικατάστασις τῶν ὑπαρχόντων ἀτόμων δι' ἄλλων [ἢ μεταβολὴ] τῆς πρὶν θέσεως αὐτῶν καὶ διατάξεως, ἡ δὲ ἀλληλεπίδρασις ἀλληλουχία τις καὶ ἀντίληψις τῶν ἀτόμων, καὶ δὴ τῶν μὲν ἐγγὺς ἀμέσως συμφυομένων καὶ προσαρμοζομένων, τῶν δὲ μακρόθεν διά τινων ἀπορροιῶν ἀποσπωμένων ἑτέρωθεν καὶ ἐρχομένων εἰς ἐπαφήν. Αἱ δὲ διαφοραὶ τῶν ὄντων καὶ τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν προέρχονται τοῦτο μὲν ἐκ τοῦ διαφόρου σχήματος καὶ μεγέθους τῶν ἀτόμων, τοῦτο δὲ ἐκ τῆς διαφόρου θέσεως καὶ τάξεως αὐτῶν ἐν ταῖς συμπλοκαῖς, ἢ ὡς ἔλεγον αὐτοί, ἐκ τοῦ ρυσμοῦ τῆς διαθιγῆς καὶ τῆς τροπῆς αὐτῶν, ὑπὸ μὲν τὸν ρυσμὸν ἐννοοῦντες τὸ σχῆμα (ἴσως δὲ καὶ τὸ μέγεθος), ὑπὸ δὲ τὴν διαθιγὴν τὴν

---

1 Πρβλ. καὶ περὶ γενέσ. καὶ φθορᾶς Α' 8.324 κ. ἑ. Θεόφρ. παρὰ Σιμπλικ. Φυσικ. 28, 7. Πλούτ. περὶ Κολωτ. 4, 2-8, 4.

217

τάξιν, καὶ ὅσοι διὰ τροπὴν τὴν θέσιν, τοῦ μὲν Α διαφέροντος τοῦ Ν σχήματι, τοῦ δὲ ΑΝ τοῦ ΝΑ τάξει, καὶ τοῦ Ζ τοῦ Ν θέσει. (Ἀριστοτ. αὐτόθι)[1]

Τοιαύτης δὲ οὔσης τῆς συστάσεως τῶν σωμάτων αἱ φυσικαὶ καὶ ἀντικειμενικαὶ αὐτῶν ἰδιότητες εἶναι τὸ βάρος καὶ ἡ πυκνότης, ἀμέσως ἀπορρέουσαι ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ σχήματος καὶ τοῦ μεγέθους τῶν συνιστώντων ἕκαστον σῶμα ἀτόμων καὶ ἐκ τοῦ μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχοντος κενοῦ. Τοὐναντίον δὲ τὸ γλυκύ, τὸ πικρόν, τὸ θερμόν, τὸ ψυχρόν, τὰ χρώματα καὶ τὰ τοιαῦτα ἐκφράζουσιν ἐμμέσως καὶ σχετικὰς ἰδιότητας τῶν σωμάτων, τουτέστιν οὐχὶ ὡς ἔχουσιν αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ τὰ ὄντα, ἀλλ' ὅπως ἑκάστοτε φαίνονται ἡμῖν· ἐκφράζουσι δηλ. μᾶλλον καταστάσεις μεταβλητὰς τῶν ἡμετέρων αἰσθήσεων ἢ ἰδιότητας ἀντικειμενικὰς τῶν ὄντων. Ὅπερ ἐδήλου λέγων ὅτι «νόμῳ γλυκύ, νόμῳ πικρόν, νόμῳ θερμόν, νόμῳ ψυχρόν, νόμῳ χροιή· ἐτεῇ δὲ ἄτομα καὶ κενόν»[2]

---

1) Πρβλ. καὶ Περὶ γεν. καὶ φθορ. ἔνθα ἀνωτέρω, καὶ Θεόφραστ. παρὰ Σιμπλ. ἔνθα ἀνωτέρω.

2) Πρβλ. Θεοφρ. Περὶ αἰσθήσ. καὶ αἰσθητ. 61-64 «περὶ μὲν οὖν βαρέος καὶ κούφου καὶ σκληροῦ καὶ μαλακοῦ ἐν τούτοις ἀφορίζει· τῶν δὲ ἄλλων αἰσθητῶν οὐδενὸς εἶναι φύσιν, ἀλλὰ πάντα πάθη τῆς αἰσθήσεως ἀλλοιουμένης, ἐξ ἧς γίνεσθαι τὴν φαντασίαν. οὐδὲ γὰρ τοῦ ψυχροῦ καὶ τοῦ θερμοῦ φύσιν ὑπάρχειν, ἀλλὰ τὸ σχῆμα μεταπῖπτον ἐργάζεσθαι καὶ τὴν ἡμετέραν ἀλλοίωσιν.... σημεῖον δὲ ὡς οὐκ εἰσὶ φύσει τὸ μὴ ταὐτὰ πᾶσι φαίν-

218

Κ(αὶ) αὕτη δὲ ἡ σύστασις τοῦ παντὸς οὐδεμίαν ἔχει ἄλλην αἰτίαν εἰ μὴ τὸ κενὸν καὶ τὴν ἐν αὐτῷ κίνησιν τῶν ἀτόμων. Ταῦτα φέρονται μὲν φύσει πρὸς τὰ κάτω διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν βαρύτητα, διὰ τὸ ἄνισον ὅμως τοῦ ὄγκου καὶ τοῦ βάρους αὐτῶν δὲν πίπτουσιν παραλλήλως. Ἐκ τούτου δὲ τὰ βαρύτερα καὶ ταχύτερον καταφερόμενα προσκρούουσι πρὸς τὰ ἐλαφρότερα καὶ βραδύτερον πίπτοντα, καὶ ἀποσπάζοντα ταῦτα πρὸς τὰ ἄνω ἀποτελοῦσι ~~συστροφὴν~~ δίνα καὶ δίνην ἀεὶ ἐξακολουθοῦσαν, καὶ ἐκ ταύτης ἐπέρχεται ἡ ~~διάταξις~~ τοῦ ἀπείρου χάους πρῶτον μὲν καθ' ἃ ἔχουσιν ὅμοια πρὸς ἄλληλα εἰς τὸ μέγεθος ἢ τὸ σχῆμα, ἔπειτα [illegible] διαφόρους ποιότητας καὶ ἀναλογίας συναθροιζόμενα ὅμως [illegible] καὶ συμμετρίας σχηματιζόμενα καὶ συναρμοζόμενα τὰ [illegible] ἀνὰ τὸ κενὸν τὸ ἄπειρον παντοῖα συστήματα κόσμων ὁμοίων τε καὶ ἀνομοίων πρὸς ἀλλήλους, τῶν μὲν συγχρόνως τῶν δὲ διαδοχικῶς γεννωμένων καὶ αὐξανομένων, ἢ τοὐναντίον φθινόντων καὶ διαφθειρομένων κατὰ τοὺς αὐτοὺς μηχανικοὺς νόμους καὶ τρόπους τῆς γενέσεως αὐξήσεως, ἀλλοιώσεως καὶ φθορᾶς, καθ' οὓς καὶ ἐν ἑκάστῳ τῶν ἐπὶ μέρους ὄντων.[1] Ἐκ τῶν

~~1 Σημεῖον~~ Πᾶσι τοῖς ζῴοις, ἀλλ' ὃ ἡμῖν γλυκύ, τοῦτ' ἄλλοις πικρὸν καὶ ἑτέροις ὀξὺ καὶ ἄλλοις δριμὺ τοῖς δὲ στρυφνόν, καὶ τἄλλα δ' ὡσαύτως· ἔτι δ' αὐτοὺς μεταβάλλειν τῇ κρίσει κατὰ τὰ πάθη καὶ τὰς ἡλικίας. ᾗ καὶ φανερὸν ὡς ἡ διάθεσις αἰτία τῆς φαντασίας. ἁπλῶς μὲν οὖν περὶ τῶν αἰσθητῶν οὕτω δεῖν ὑπολαμβάνειν. οὐ μὴν ἀλλ' ὥσπερ καὶ τὰ ἄλλα καὶ ταῦτα ἀνατίθησι τοῖς σχήμασιν. Θεοφρ. καὶ Σεξτ. Ἐμπειρ. πρὸς Μαθημ. Ζ΄ 135.

1 Ὅρα ἑπομένην σελ.

Δημόκριτος

πολλῶν τούτων κόσμων εἶναι καὶ ὁ ἡμέτερος, σφαιροειδὴς τὸ σχῆμα καὶ περιβαλλόμενος ὑπό τινος ὑμένος, ὅθεν, σχηματισθεὶς τὸ πρῶτον ἐκ τῶν κούφων περιχυθέντων ἀτόμων ὑπὸ τῆς ὁρμῆς τῆς ἀναστροφῆς καὶ δεχόμενος τὰ ἔξωθεν προσερχόμενα ἄτομα, ἦτο μὲν ἐν ἀρχῇ παχὺς, ἀλλ' ἐλεπτύνθη σὺν τῷ χρόνῳ προϊόντι, ὑπὸ τῆς δίνης τῆς ἔνδοθεν ἀποσπωμένων κατὰ μικρὸν τῶν ἐν τῇ περιφερείᾳ καὶ προστιθεμένων εἰς τὴν ἐν τῷ μέσῳ σχηματιζομένην μᾶζαν τῆς γῆς, ἕως οὗ αὕτη συ-

---

Σιμπλικ. Περὶ οὐρ. 569, 5 a οἱ περὶ Δημόκριτον καὶ ὕστερον Ἐπίκουρος τὰς ἀτόμους πάσας ὁμοφυεῖς οὔσας βάρος ἔχειν [illegible] τῷ δὲ εἶναί τινα βαρύτερα ἐξωθούμενα τὰ κουφότερα ὑπ' αὐτῶν ὑφιζανόντων [illegible] ἄνω φέρεσθαι, καὶ οὕτω λέγουσιν οὗτοι δοκεῖν τὰ μὲν κοῦφα εἶναι τὰ δὲ βαρέα. πρβλ. καὶ Διογ. Λαέρ. Θ' 31 ἐκκρίνεσθαι δὲ τοὺς κόσμους [illegible] φέρεσθαι κατ' ἀποτομὴν ἐκ τῆς ἀπείρου οὐσίας πολλὰ σώματα παντοῖα τοῖς σχήμασιν εἰς μέγα κενόν, ἅπερ ἀθροισθέντα δίνην ἀπεργάζεσθαι μίαν, καθ' ἣν προσκρούοντα καὶ παντοδαπῶς κυκλούμενα διακρίνεσθαι χωρὶς τὰ ὅμοια πρὸς τὰ ὅμοια. Οὕτω καὶ Ἱππόλ. κατὰ αἱρ. Α' 13 ἀπείρους δ' εἶναι κόσμους καὶ μεγέθει διαφέροντας, ἐν τισὶ δὲ μὴ εἶναι ἥλιον μηδὲ σελήνην, ἐν τισὶ δὲ μείζω τῶν παρ' ἡμῖν καὶ ἐν τισὶ πλείω. εἶναι δὲ τῶν κόσμων ἄνισα τὰ διαστήματα, καὶ τῇ μὲν πλείους τῇ δὲ ἐλάττους. καὶ τοὺς μὲν αὔξεσθαι, τοὺς δ' ἀκμάζειν, τοὺς δὲ φθίνειν. καὶ τῇ μὲν γίνεσθαι, τῇ δὲ λείπειν. φθείρεσθαι δὲ αὐτοὺς ὑπ' ἀλλήλων προσπίπτοντας. εἶναι δ' ἐνίους κόσμους ἐρήμους ζῴων καὶ φυτῶν καὶ παντὸς ὑγροῦ — ἀκμάζειν δὲ κόσμον ἕως ἂν μηκέτι δύνηται ἔξωθέν τι προσλαμβάνειν.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Δημόκριτος.

κινηθεῖσα καὶ θερμανθεῖσα καὶ ζέουσα ὃ ἔχει νῦν σχῆμα τυμπανοειδὲς ἢ δισκοειδὲς περιήχθη εἰς παντελῆ στάσιν¹ ἐκ τῶν περὶ τὸ μέσον συσσωρευθέντων ἀτόμων προῆλθον καὶ τὰ περὶ τὴν γῆν φερόμενα οὐράνια σώματα, τὸ μὲν πρῶτον ὑγρὰ καὶ πηλώδη, ἔπειτα δὲ ξηρανθέντα κατὰ μικρὸν καὶ ἐκπυρωθέντα ἐν τῇ συστροφῇ τοῦ ὅλου. Καθ' ὅμοιον τρόπον συσταθέντα καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ξηρανθέντα ἔπειτα ἐξεπυρώθησαν ὅ τε ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, ὡς τινες μεγέθει διαφέροντες μύδροι διάπυροι, μᾶλλον μὲν ὁ ἥλιος, ἧττον δὲ ἡ σελήνη, ἡ τελευταία αὕτη ἔχουσα ἐν ἑαυτῇ καὶ πεδιάδας καὶ ὄρη καὶ φάραγγας².

---

1) Διογ. Λαερτ. αὐτόθι· ἰσορρόπων δὲ διὰ τὸ πλῆθος μηκέτι δυναμένων περιφέρεσθαι τὰ μὲν λεπτὰ χωρεῖν εἰς τὸ ἔξω κενόν, ὥσπερ διαττώμενα, τὰ δὲ λοιπὰ συμμένειν καὶ περιπλεκόμενα συγκατατρέχειν ἀλλήλοις καὶ ποιεῖν πρῶτόν τι σύστημα σφαιροειδές. τοῦτο δ' οἷον ὑμένα ἀφίστασθαι περιέχοντ' ἐν ἑαυτῷ παντοῖα σώματα· ὧν κατὰ τὴν τοῦ μέσου ἀντέρεισιν περιδινουμένων λεπτὸν γενέσθαι τὸν πέριξ ὑμένα συρρεόντων ἀεὶ τῶν συνεχῶν κατ' ἐπίψαυσιν τῆς δίνης, καὶ οὕτω μὲν γενέσθαι τὴν γῆν συμμενόντων τῶν ἐνεχθέντων ἐπὶ τὸ μέσον· αὐτὸν δὲ πάλιν τὸν περιέχοντα οἷον ὑμένα αὔξεσθαι κατὰ τὴν ἐπέκκρισιν τῶν ἔξωθεν σωμάτων· δίνῃ δὲ φερόμενον αὐτὸν ὧν ἂν ἐπιψαύσῃ ταῦτα ἐπικτᾶσθαι.

2) Διογ. Λαερτ. αὐτόθι· τούτων δέ τινα συμπλεκόμενα ποιεῖν σύστημα τὸ μὲν πρῶτον κάθυγρον καὶ πηλῶδες, ξηρανθέντα καὶ περιφερόμενα σὺν τῇ τοῦ ὅλου δίνῃ, εἶτ' ἐκπυρωθέντα τὴν τῶν ἀστέρων ἀποτελέσαι φύσιν κλπ. Πρβλ. καὶ Ψ. Πλ. Περὶ τῶν ἀρεσ. Α' 4. Γ' 10. 13 Στοβ. Ἐκλ. Α' 532. 550.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Δημόκριτος.

221

Ψυχολογία καὶ γνωσιολογία τῶν Ἀτομικῶν

Μετὰ τὴν φυσικὴν καὶ κοσμοποιΐαν τῶν Ἀτομικῶν λόγου ἀξία εἶναι καὶ ἡ ἀνθρωπολογία καὶ θεολογία αὐτῶν, ὁμοιάζουσαι μὲν ἐν πολλοῖς πρὸς τὰς τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ἀλλὰ διακρινόμεναι αὐτῶν τῇ πλείονι συνεπείᾳ καὶ ἀκολουθίᾳ καὶ ἀκριβείᾳ, τοῦ Δημοκρίτου ἰδιαζόντως ἐνασχοληθέντος καὶ εἰς τὴν ἐξήγησιν [illegible] τούτων κατὰ τὰς γενικὰς ἀρχὰς τῆς σχολῆς. Καὶ κατὰ τὸν Δημόκριτον προῆλθον τὰ ἔμψυχα πάντα καὶ ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ τῆς ψυχώδους γῆς, πλὴν οὐχὶ κατὰ μέρη καὶ διεσπασμένα τὸ πρῶτον, ἀλλ' ὁλόκληρα ἀπὸ τῆς ἀρχῆς καὶ αὐτοφυῆ. Ἐπίσης δὲ παρὰ [illegible] πρῶτον [illegible] τῆς σχολῆς διακρίνει μὲν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ψυχὴν [illegible], καὶ παρὰ πᾶσαν τὴν ἀξίαν καὶ θαυμασίαν κατασκευὴν [illegible] διακρίνει τῶν ἄλλων σωματικῶν καὶ ζωϊκῶν μορφῶν τὰς ἰδίως ψυχικὰς καὶ διανοητικὰς ἐνεργείας, ἀλλ' οὐδεὶς λόγος παρ' αὐτῷ περὶ μετενσωματώσεως ψυχῆς προϋπαρχούσης τοῦ σώματος ἢ ἐπιζώσης τῇ διαλύσει αὐτοῦ, ἐξηγεῖται δὲ καὶ τὰ συνθετώτατα φαινόμενα ἐκ τῆς αὐτῆς μηχανικῆς κινήσεως καὶ ἀλληλεπιδράσεως τῶν ἀτόμων, πλὴν οὐχὶ ἀδιακρίτως πάντων τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ τῶν ἀτόμων τοῦ πυρός, τῶν ἐπεχόντων θέσιν ψυχῆς καὶ νοῦ ἐν τοῖς οὖσιν. Ταῦτα, καίπερ ἔχοντα τὴν αὐτὴν ποιότη-

---

1) Ψ. Πλούτ. Περὶ τῶν ἀρεσ. 4· 7· ὁ δὲ Δημόκριτος πάντα μετέχειν φησὶ ψυχῆς ποιᾶς, καὶ τὰ νεκρὰ τῶν σωμάτων, διότι ἀεὶ διαφανῶς τινος θερμοῦ καὶ αἰσθητικοῦ μετέχει, τοῦ πλείονος διαπνεομένου. Ἴδε καὶ Πλούτ. Αἰτ. φυσ. Α' 1. „Ζῷον γὰρ ἔγγειον τὸ φυτὸν εἶναι οἱ περὶ Πλάτωνα καὶ Ἀναξαγόραν καὶ Δημόκριτον οἴονται.“

229

τα περὶ τὰ ἄλλα, ὅμως διαφέρουσιν αὐτῶν κατὰ τὴν λεπτότητα, τὸ λεῖον καὶ τὸ σφαιροειδές, ὡς τοιαῦτα δὲ εὐκόλως ὄντα καὶ εὐχερῶς κινούμενα πανταχοῦ τοῦ σώματος, εὐκόλως θὰ ἐξήρχοντο, ἐὰν μὴ συνεκρατοῦντο ὑπὸ τῆς ἀναπνοῆς, τὸ μὲν κωλυούσης τὴν ἔξοδον αὐτῶν, τὸ δὲ ἀναπληρούσης ἐκ τοῦ περιέχοντος τὰ διαφεύγοντα.[1] Καὶ εὑρίσκονται μὲν οὕτως τὰ ἄτομα τοῦ πυρὸς διακεχυμένα δι' ὅλου τοῦ σώματος, ἡ δὲ ἐν αὐτῷ παρουσία αὐτῶν εἶναι αἰτία πάσης κινήσεως καὶ ζωῆς καὶ ἐνεργείας ψυχικῆς ἢ πνευματικῆς, ὅμως δὲν παράγουσι πανταχοῦ τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν, ἀλλ' ἐν μὲν τῷ ἐγκεφάλῳ γεννῶσι τὴν νόησιν, ἐν δὲ τῇ καρδίᾳ τὴν ὀργὴν ἢ τὸν θυμόν, καὶ ἐν τῷ ἥπατι τὴν ἐπιθυμίαν.[2]

---

1) Ἀριστοτέλης. Περὶ ψυχ. Α' 2: «Δημόκριτος μὲν πῦρ τι καὶ θερμόν φησιν αὐτὴν (ψυχὴν) εἶναι· ἀπείρων γὰρ ὄντων σχημάτων καὶ ἀτόμων τὰ σφαιροειδῆ πῦρ καὶ ψυχὴν λέγει .... ὁμοίως δὲ καὶ Λεύκιππος. τούτων δὲ τὰ σφαιροειδῆ ψυχήν, διὰ τὸ μάλιστα διὰ παντὸς δύνασθαι διαδύνειν τοὺς τοιούτους ῥυσμοὺς καὶ κινεῖν τὰ λοιπὰ κινούμενα καὶ αὐτά, ὑπολαμβάνοντες τὴν ψυχὴν εἶναι τὸ παρέχον τοῖς ζῴοις τὴν κίνησιν. διὸ καὶ τοῦ ζῆν ὅρον εἶναι τὴν ἀναπνοήν· συνάγοντος γὰρ τοῦ περιέχοντος τὰ σώματα καὶ ἐκθλίβοντος τῶν σχημάτων τὰ παρέχοντα τοῖς ζῴοις τὴν κίνησιν διὰ τὸ μηδ' αὐτὰ ἠρεμεῖν μηδέποτε, βοήθειαν γίνεσθαι θύραθεν ἐπεισιόντων ἄλλων τοιούτων ἐν τῷ ἀναπνεῖν. κωλύειν γὰρ αὐτὰ καὶ τὰ ἐνυπάρχοντα ἐν τοῖς ζῴοις ἐκκρίνεσθαι, συνανείργοντα τὸ συνάγον καὶ πηγνύον· καὶ ζῆν δὲ ἕως ἂν δύνωνται τοῦτο ποιεῖν». παρβ. αὐτόθι καὶ κεφ. 3 καὶ Περὶ ἀναπν. 4.

2) Τὰ ἀποσπ. 6. 15 καὶ 17 (τοῦ Δημοκριτείου βιβλίου Περὶ ἀνθρώπου φύσιος) χαρακτηρίζουσι τὸν ἐγκέφαλον «φύλακα διανοίης», τὴν καρδίαν «βασιλίδα ὀργῆς τιθηνόν» καὶ τὸ ἧπαρ «ἐπιθυμίης αἴτιον».

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

 223

Καὶ ἐν τῇ ἐξηγήσει δὲ τῆς αἰσθήσεως καὶ ἀντιλήψεως τῶν ἐκτὸς ἡμῶν ὑπαρχόντων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς καὶ περὶ αὐτὰ συμβαινόντων, συμφωνεῖ μὲν ὁ Δημόκριτος τῷ Ἐμπεδοκλεῖ ὅτι τὰ ὅμοια διὰ τῶν ὁμοίων γίνονται γνωστά, καὶ δὴ διὰ τῆς ἐπαφῆς τῶν ἑκατέρωθεν ἀπορρεόντων ὁμοειδῶν μορίων ἢ ἀπορροῶν, ἀλλ' ἀκριβέστερον ὁρίζει τὰς ἀπορροὰς ταύτας ὡς τινα εἴδωλα (ἢ δείκελα), τουτέστιν ὡς τινα ἀπομιμήματα τῶν σωμάτων, καὶ τῶν αἰσθητῶν ἰδιοτήτων καὶ κατασκευῶν αὐτῶν, τυποῦντα πρῶτον καὶ σχηματίζοντα τὸν μεταξὺ ἀέρα καὶ οὕτως ἐρχόμενα εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν συστοίχων καὶ ὁμοειδῶν ἀπορροῶν ἢ εἰδώλων τῶν ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων ἀπορρεόντων (§ 44). Οὕτω δὲ γεννώμεναι αἱ αἰσθήσεις δὲν ἔχουσι [illegible] τὴν αὐτὴν ἐνάργειαν καὶ ἀκρίβειαν, ὡς μὴ ἐξ ἴσου πάντοτε καὶ [illegible] τυπουμένου τοῦ ἀέρος, μηδὲ πάντως καὶ ἀσυγχύτως τῶν ἐν αὐτῷ εἰδώλων [illegible]μένων. Διὸ καὶ τὴν γνῶσιν ταύτην τὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἐπιτυγχανομένην θεωρεῖ ὡς ἐπισφαλῆ καὶ ἀναξιόπιστον, ὡς γνώμην σκοτίην, προκρίνει δὲ ταύτης τὴν διὰ τῆς νοήσεως ἐπιζητουμένην, τὴν γνώμην τὴν γνησίην[1], καίτοι καὶ αὐ-

1) Πρβλ. Σέξτον Ἐμπειρ. πρὸς Μαθημ. Ζ΄ 138· «ἐν τοῖς Κανόσι δύο φησὶν εἶναι γνώσεις, τὴν μὲν διὰ τῶν αἰσθήσεων, τὴν δὲ διὰ τῆς διανοίας, ὧν τὴν μὲν διὰ τῆς διανοίας γνησίην καλεῖ, προσμαρτυρῶν αὐτῇ τὸ πιστὸν εἰς ἀληθείας κρίσιν, τὴν δὲ διὰ τῶν αἰσθήσεων σκοτίην ὀνομάζει, ἀφαιρούμενος αὐτῆς τὸ πρὸς διάγνωσιν τοῦ ἀληθοῦς ἀπλανές. λέγει δὲ κατὰ λέξιν· γνώμης δὲ δύο εἰσὶν ἰδέαι, ἡ μὲν γνησίη ἡ δὲ σκοτίη· καὶ σκοτίης μὲν τάδε ξύμπαντα· ὄψις, ἀκοή, ὀδμή, γεῦσις, ψαῦσις· ἡ δὲ γνησίη, ἀποκεκριμένη ταύτης».

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

τη την αἴσθησιν ἔχει συμπαθητικὴν ἀρχήν, ἣν ἐκείνη, καὶ μόνον διακρίνεται τῇ μείζονι συμμετρίᾳ τῆς κράσεως καὶ κινήσεως τῶν πυρωδῶν ἀτόμων. Καὶ τὴν γνῶσιν δὲ τὴν διὰ τῆς νοήσεως φαίνεται ὑπολαβὼν ὁ Δημόκριτος οὐ μόνον δυσχερῆ καὶ σὺν τῷ χρόνῳ προσκτωμένην, ἀλλ' ἐλλιπῆ, περιορισμένην εἰς τὴν ὕπαρξιν τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ κενοῦ, οὐχὶ δὲ καὶ τοῦ ὁποῖόν ἐστιν ἕκαστον τῶν ὄντων, ὡς λέγει ἐπανειλημμένως· «ἐτεῇ μὲν νῦν ὅτι οἷον ἕκαστον ἔστιν ἢ οὐκ ἔστιν οὐ συνίεμεν, πολλαχοῦ δεδήλωται· «γιγνώσκειν τε χρὴ ἄνθρωπον τῷδε τῷ κανόνι ὅτι ἐτεῆς ἀπήλλακται· «δηλοῖ μὲν δὴ καὶ οὗτος ὁ λόγος ὅτι ἐτεῇ οὐδὲν ἴδμεν περὶ οὐδενός, ἀλλ' ἐπιρρυσμίη ἑκάστοισιν ἡ δόξις·» «ἐτεῇ οἷον ἕκαστον γιγνώσκειν ἐν ἀπόρῳ ἐστί ..... ἐν βυθῷ γὰρ ἡ ἀλήθεια.»[2] Ταῦτα δὲ ἠνάγκασαν τινὰς ἔν τε τοῖς ἀρχαίοις καὶ τοῖς νεωτέροις χρόνοις νὰ κατατάξωσι τὸν Δημόκριτον εἰς τοὺς σκεπτικούς.[3] Ἀλλ' αἱ προτεθεῖσαι λέξεις τοῦ φιλοσόφου ἐμφαίνουσι σχ-

---

1) Θεοφρ. Περὶ αἰσθ. καὶ αἰσθητ. 28· «περὶ δὲ τοῦ φρονεῖν ἐπὶ τοσοῦτον εἴρηκεν, ὅτι γίγνεται συμμέτρως ἐχούσης τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν κρᾶσιν· ἐὰν δὲ περίθερμος ἢ περίψυχρος γένηται, μεταλλάττειν φησί». Ἴδε καὶ Ἀριστ. Περὶ ψυχ. Α' 2. 405 a, 8 καὶ Μετὰ τὰ Φυσ. Δ' 5. 1009 a, 25

2) Σεξτ. Ἐμπειρ. πρὸς Μαθημ. 136-137. Διογ. Λαερτ. Θ' 72 Κικέρ. Acad. II, 32.

3) Τοιοῦτοι ἦσαν ὁ Κολώτης (πρβλ. Πλουτ. Πρὸς Κολ. 4, 1), καὶ ἄλλοι παρὰ Σέξτῳ Ἐμπειρ. (Πυρρων. Ὑποτυπ. Α' 213), ὡς λέγει «ἀπὸ γὰρ τοῦ τοῖς μὲν γλυκὺ φαίνεσθαι τὸ μέλι τοῖς δὲ πικρόν, τὸν Δημόκριτον φασὶν ἐπιλογίζεσθαι τὸ μήτε γλυκὺ αὐτὸ εἶναι μήτε πικρόν, καὶ διὰ τοῦτο ἐπιφθέγγεσθαι τὴν οὐ μᾶλλον φωνήν, σκεπτικὴν οὖσαν».

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Δημόκριτος

ἐκεῖνον μόνον ἀγνωσίαν, διάφορον δὲ τῶν Σκεπτικῶν[1] αὐτοὶ δὲ ὁ Δημόκριτος ἦτο πολέμιος πάσης ἀπολύτου σκέψεως, οὐδὲ συμβιβάζονται πρὸς τοιαύτην σκέψιν ὅσα δογματικῶς ἀποφαίνεται περὶ τῶν ἀτόμων καὶ τῆς ἐκ τούτων προερχομένης πλάσεως τῶν ὄντων.

Θεολογία καὶ δαιμονολογία τοῦ Δημοκρίτου.

Ταῖς φυσικαῖς ἀρχαῖς τοῦ Δημοκρίτου εἶναι σύμφωνοι καὶ ἡ θεολογία καὶ δαιμονολογία αὐτοῦ. Ὁ ἄκρατος ὑλισμὸς τῆς σχολῆς οὐδένα βεβαίως καταλείπει χῶρον εἰς παραδοχὴν θείας τινὸς οὐσίας παρὰ τὰ ἄτομα καὶ τὸ κενόν, οὔτε θεί[illegible] παραδεδεγμένως. Διὰ τοῦτο ὅταν καὶ γίνεται λόγος παρὰ Δημοκρίτῳ περὶ τοῦ θείου ἢ περὶ θεῶν ἀγεννήτων καὶ ἀνωλέθρων, ὑπὸ τούτους οὐδὲν ἄλλο νοητέον εἰ μὴ τὰ ἄτομα, καὶ μάλιστα τὰ πυρώδη ἐξ αὐτῶν, τὰς σφαιρικὰς ἀρχάς, τὰ ἐκ μοίρας ψυχῆς ὑπάρχοντα ἐν πᾶσι καὶ ἐν παντί[3], καταχρηστικῶς δὲ καὶ τὰ οὐράνια σώματα. Καὶ αὐτοὺς δὲ τοὺς θεοὺς τῆς Ἑλληνικῆς παραδόσεως δὲν ἐμβαίνει ὁ Δημόκριτος ὡς θεοὺς γεννητούς, ὅπως ὁ Ἡσίοδος καὶ ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ, ἀλλὰ θεωρεῖ κατὰ τὸ πλεῖστον ὡς φάσματα ἁπλῶν ἀνθρώπων, καὶ τοῦτο ἐκ φόβου τῶν ἐν τοῖς μετεώροις συμβαινόντων ἐκείνων ἢ φοβερῶν φαινομένων ἐφάνησαν, φησί, τὰ ἐν τοῖς μετεώροις

---

1 Ζελλ. Δημοκρ. αὐτόθι

2 Πλουτ. πρὸς Κολ. 4, 1. Ζελλ. Δημοκρ. πρὸς Μαθημ. Ζ' 389

3 Κοραῆ. Ἀπ. κατὰ Ἰουλιαν. Α' 4 καὶ Πλουτ. Περὶ τῶν ἀρεσ. Β' 3

226

παθήματα οἱ παλαιοὶ τῶν ἀνθρώπων, καθάπερ βροντὰς καὶ ἀστραπὰς κεραυνούς τε καὶ ἄστρων συνόδους, ἡλίου τε καὶ σελήνης ἐκλείψεις, ἐδειματοῦντο, θεοὺς οἰόμενοι τούτων αἰτίους εἶναι (Σεξτ. Ἐμπειρ. πρὸς Μαθημ. Θ΄ 24)[1] Μετ' ὀλίγα ὅμως ταῦτα ἐφρόνει ὁ Δημόκριτος ὅτι τὰ περὶ θεοφανειῶν καὶ θεοσημειῶν λεγόμενα καὶ πιστευόμενα δὲν εἶναι πάντα πλάσματα καὶ ἀποκυήματα τῆς φαντασίας τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ὅτι πράγματι ὁ περὶ ἡμᾶς ἀὴρ εἶναι πλήρης παντοίων δαιμόνων ἀγαθοποιῶν τε καὶ κακοποιῶν, γεννηθέντων μὲν ἐκ τῶν αὐτῶν ἀτόμων καὶ ἐχόντων ἀνθρωπίνην μορφήν, διαφερόντων ὅμως τῶν κοινῶν βροτῶν κατὰ τὸ ὑπερφυὲς τοῦ μεγέθους καὶ τὴν μείζονα μακροβιότητα(?), καὶ ὅτι ἐκ τῶν τοιούτων ἑτέρων(?) ὄντων εἴδωλα ἀπορρεόμενα, καὶ [illegible] προσπελαζόμενα(?) γίνονται πολλάκις ὁρατὰ καὶ αἰσθητὰ τοῖς τε ἀνθρώποις [illegible] λόγους(?) καὶ παρέχουσιν αὐτοῖς ἔννοιαν οὐ μόνον τοῦ εἴδους καὶ τῆς ὄψεως, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν ἠθῶν, προθέσεων καὶ διαθέσεων(?) ἐκείνων, ἀφ' ὧν ἀπορρέονται. Ἐκ τῶν αὐτῶν εἰδώλων ἐξηγεῖτο ὁ Δημόκριτος καὶ τὰ ὄνειρα τὰ προφητικά, ὅπως τὰ κοινὰ ὄνειρα καὶ [illegible] φαντασίας, καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν βασκανίαν ἀπέδιδεν εἰς τὰ εἴδωλα τὰ ἀπορρεόμενα ἀπὸ τῶν περὶ ἡμᾶς ὄντων καὶ γινομένων.[2]

---

1) Πρβ. καὶ Κικερ. Προτρεπ.(?) 68. Στοβ. Ἐκλ. Β΄ 408.

2) Σεξτ. Ἐμπειρ. πρὸς Μαθημ. Θ΄ 19. ὁ Δημόκριτος δὲ εἴδωλά τινά φησιν ἐμπελάζειν τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τούτων τὰ μὲν εἶναι ἀγαθοποιὰ τὰ δὲ κακοποιά· ἔνθεν καὶ εὔχεται εὐλόγχων τυχεῖν εἰδώλων· εἶναι δὲ ταῦτα μεγάλα τε καὶ ὑπερμεγέθη καὶ δύσφθαρτα μέν, οὐκ ἄφθαρτα δέ, προσημαί-

Δημόκριτος

Ἠθικὴ καὶ Πολιτικὴ τοῦ Δημοκρίτου.

Αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ τοῦ Δημοκρίτου δὲν φαίνονται μὲν εὑρισκόμεναι ἐν στενῇ συναφείᾳ πρὸς τὰς φυσικὰς αὐτοῦ θεωρίας, καὶ σῳζόμεναι δὲ καὶ ἡμῖν ἐν μεμονωμέναις ῥήσεσι καὶ ἐν ἀποσπάσμασι παρέχουσι μόνον ἀμυδράν τινα ἰδέαν τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῶν ἀναπτύξεως καὶ ἀλληλουχίας, ὅμως εἶναι πολλοῦ λόγου ἄξιαι, ὡς ζητοῦσαι τὴν ῥύθμισιν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν κατ' ἀξιώματα καὶ ἀρχὰς ἐκπάντα μάλιστα ἁγνῶν καὶ καθαρῶν τῆς ἀγαθότητος. Οὕτως ἀποφαίνεται μὲν ὅτι ὁ ὅρος συμφορέων καὶ ἀσυμφορέων τέρψις καὶ ἀτερπίη, [illegible] βίος ἀνεόρταστος μακρὴ ὁδὸς ἀπανδόκευτος (κσ. 229) [illegible] ἄριστον ἀνθρώπων τὸν

νοον τὰ μέλλοντα τοῖς ἀνθρώποις θεωροῦντα [illegible] εἴδωλα. ὅθεν τούτων αὐτῶν φαντασίαν λαβόντες οἱ παλαιοὶ ὑπενόησαν εἶναι θεόν, μηδενὸς ἄλλου παρὰ ταῦτα ὄντος θεοῦ τοῦ ἄφθαρτον φύσιν ἔχοντος. πρβλ. καὶ Πλουτ. Συμποσ. προβλ. Η' 10, 2· φησὶ Δημόκριτος ἐγκαταβυσσοῦσθαι τὰ εἴδωλα διὰ τῶν πόρων εἰς τὰ σώματα καὶ ποιεῖν τὰς κατὰ τὸν ὕπνον ὄψεις ἐπαναφερόμενα· φοιτᾶν δὲ ταῦτα πανταχόθεν ἀπιόντα καὶ σκευῶν καὶ ἱματίων καὶ φυτῶν, μάλιστα δὲ ζῴων ὑπὸ σάλου πολλοῦ καὶ θερμότητος, οὐ μόνον ἔχοντα μορφοειδεῖς τοῦ σώματος ἐκμεμαγμένας ὁμοιότητας, ἀλλὰ καὶ τῶν κατὰ ψυχὴν κινημάτων καὶ βουλευμάτων ἑκάστῳ καὶ ἠθῶν καὶ παθῶν ἐμφάσεις ἀναλαμβάνοντα συνεφέλκεσθαι, καὶ προσπίπτοντα μετὰ τούτων ὥσπερ ἔμψυχα φράζειν καὶ διαγγέλλειν τοῖς ὑποδεχομένοις τὰς τῶν μεθιέντων αὐτὰ δόξας καὶ διαλογισμοὺς καὶ ὁρμάς, ὅταν ἐνάρθρους καὶ ἀσυγχύτους φυλάττοντα προσμίξῃ τὰς εἰκόνας. Περὶ βασκανίας πρβ. αὐτόθι Ε' 7,6. καὶ περὶ εἰδώλων Πλουτ. Περὶ τῶν ἀρ. Φ. Δ.

228

Δημόκριτος

βίον διάγειν ὡς πλεῖστα εὐθυμηθέντι καὶ ἐλάχιστα ἀνιηθέντι, ἀλλ' ἀμείνω ἐπιφέρει· τοῦτο δ' ἂν εἴη εἴ τις μὴ ἐπὶ τοῖσι θνητοῖσι τὰς ἡδονὰς ποιεῖτο (απ. 7). Η θεμελιώδης δηλαδὴ καὶ εὐδαιμονία τοῦ βίου δὲν ἐξαρτᾶται οὔτε ἐκ τῆς κτήσεως ὑλικῶν καὶ ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν, οὔτε ἐκ τῶν σαρκικῶν ἡδονῶν καὶ ἀπολαύσεων τοῦ βίου, ἀλλὰ τὸ μὲν ἐκ τῶν ἀγαθῶν τῆς ψυχῆς, τῆς φρονήσεως, τῆς εὐβουλίας, τῆς ὀρθοπραγίας, τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐπιστήμης (σοφίη ἄθαμβος ἀξίη πάντων, τιμιωτάτη οὖσα) (απ. 34) καὶ πάλιν· ἀμαθίης αἰτίη ἡ ἁμαρτία τοῦ κρέσσονος (απ. 28) τὸ δὲ καὶ μάλιστα ἐκ [illegible] ἐσωτ. ἁρμονίας τοῦ ἀνθρώπου, ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς εἰρήνης ἢ εὐεστοῦς, ἐκ τῆς εὐθυμίας καὶ ἀταραξίας (ἀθαμβίη) [illegible] ψυχῆς· εὐδαιμονίη ψυχῆς καὶ κακοδαιμονίη. οὐκ ἐν βοσκήμασι [illegible] ἐν χρυσῷ· ψυχὴ δ' οἰκητήριον δαίμονος (απ. 10-11) [illegible] ἡ τοιαύτη εὐεστὼ καὶ εὐθυμίη διὰ συμμετρίας καὶ μετριότητος ἐν πάσαις ταῖς τοῦ βίου σχέσεσι, δι' ἀποφυγῆς μὲν τῶν ἀμέτρων καὶ τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς, δι' ἐπιδιώξεως δὲ τῶν συμμέτρων ταῖς ἡμετέραις δυνάμεσιν, τουτέστι δι' αὐταρκείας, σωφροσύνης, ἐγκρατείας καὶ κυριαρχίας τῶν ἀλόγων ἡμῶν ὁρμῶν καὶ παθῶν, ἔτι δὲ τῆς νίκης τῆς ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν, τῆς πασῶν τῶν νικῶν δυσχερεστάτης καὶ ἐνδοξοτάτης. Ἀνθρώποισι, λέγει, εὐθυμίη γίνεται μετριότητι τέρψιος καὶ βίου συμμετρίῃ, τὰ δὲ λείποντα καὶ ὑπερβάλλοντα μεταπίπτειν τε φιλεῖ καὶ μεγάλας κινήσιας ἐμποιέειν τῇ ψυχῇ· αἱ δ' ἐκ μεγάλων διαστημάτων κινεόμεναι τῶν ψυχέων οὔτε εὐσταθέες εἰσὶ οὔτε εὔθυμοι (απ. 52)· καὶ πάλιν· τὸν εὐθυμέεσθαι μέλλοντα χρὴ μὴ πολλὰ πρήσσειν μήτε ἰδίῃ μήτε ξυνῇ, μηδὲ ἅσσ' ἂν πρήσσῃ ὑπέρ τε δύναμιν αἱρεῖσθαι τὴν ἑωυτοῦ καὶ φύσιν...... ἡ γὰρ εὐογκίη ἀσφαλέστερον τῆς

229

μεγαλοψυχίης» (ἀπ. 92) Σύμφωνος πρὸς τὰς τοιαύτας ἀρχὰς τοῦ Δημοκρίτου εἶναι καὶ ἣν ἔχει προτίμησιν εἰς τὸν ἄγαμον βίον παρὰ τὸν ἔγγαμον «διὰ τὰς πολλὰς ἐξ αὐτοῦ ἀηδίας τε καὶ ἀφορμὰς ἀπὸ τῶν ἀναγκαιοτέρων»[1]

Καθὼς δὲ τὴν ἀληθινὴν εὐδαιμονίαν τίθησιν εἰς τὴν ψυχήν, οὕτω καὶ τὴν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν τῶν πράξεων ἐξαρτᾷ πρὸ πάντων ἀπὸ τῶν ἐλατηρίων καὶ ἀπὸ τῆς διαθέσεως, καὶ ἀγαθὸν ἢ κακὸν θεωρεῖ οὐ μόνον τὴν πρᾶξιν τοῦ δικαίου ἢ ἀδίκου, ἀλλὰ καὶ τὴν [illegible] αὐτοῦ· «ἀγαθόν, λέγει, οὐ τὸ μὴ ἀδικεῖν, ἀλλὰ τὸ μηδὲ ἐθέλειν» (ἀπ. 38)· καὶ πάλιν «χαριστικὸς οὐχ ὁ βλέπων πρὸς τὴν ἀμοιβήν, ἀλλ' ὁ εὖ δρᾶν προῃρημένος» (ἀπ. 62) Οὕτω [illegible] τὴν δικαιοσύνην τῆς ἀδικίας, καὶ ἐκείνην μὲν [illegible] φέρουσαν ἀταραξίαν, ταύτην δὲ κομίζει ὡς φέρουσαν ταραχὴν [illegible], ὥστε τὸ ἀδικεῖν θεωρεῖ ἀθλιώτερον τοῦ ἀδικεῖσθαι (ἀπ. 111 καὶ 224), συνιστᾷ δὲ πᾶσαν δυνατὴν ἀντίληψιν εἰς τοὺς ἀδικουμένους καὶ χρείαν ἔχοντας· σημειώσει, λέγει, «καταδιδόν καὶ τοῖς δεομένοις ἐκ τῶν ἐόντων» (ἀποσπ. 243), καὶ «ἀδικουμένοισι τιμωρεῖν κατὰ δύναμιν χρὴ καὶ μὴ παριέναι· τὸ μὲν γὰρ τοιοῦτον δίκαιον καὶ ἀγαθόν, τὸ δὲ μὴ τοιοῦτον ἄδικον καὶ κακόν» (ἀπ. 202). Ἀγνότητα αἰσθημάτων ἀπαιτεῖ καὶ ἐν τῇ φιλίᾳ (ἀπ. 4. 62-66). Καίτοι δὲ λέγει ὅτι «ἀνδρὶ σοφῷ πᾶσα γῆ βατή· ψυχῆς γὰρ ἀγαθῆς πατρὶς ὁ ξύμπας κόσμος» (ἀπ. 225)

---

1 Ἀποσπ. 179 παρὰ Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμ. Β' 138. [illegible]
181 παρὰ Στοβ. Ἀνθολ. 76, 16.

230

ὅμως τὴν τε πολιτείαν καὶ τὴν εὐπραγίαν τῶν κοινῶν θεωρεῖ ἀπαραίτητον· καὶ τὴν εὐπραγίαν τῶν πολιτῶν, ὡς ἀπαραίτητα δὲ πρὸς τὸ εὖ εἶναι τῶν πολιτῶν ὑποτίθησι πρώτιστα μὲν τὴν ὁμόνοιαν τῶν πολιτῶν καὶ τὴν ἀποφυγὴν τῶν ἐμφυλίων σπαραγμῶν, ἔπειτα δὲ τὸ σέβας καὶ τὴν εὐπείθειαν εἰς τοὺς κειμένους νόμους καὶ τὰς καθεστηκυίας ἀρχάς, τὴν εἰς τὰς ἀρχὰς ἐκλογὴν τῶν ἀρίστων, τὸ φρόνιμον καὶ ἀφιλοκερδὲς τῶν ἐν ἀρχῇ ἢ ὑπηρεσίαις ὄντων· «τὰ κατὰ τὴν πόλιν χρεὼν τῶν λοιπῶν μέγιστα ἡγεῖσθαι ὅκως ἄξεται εὖ, μήτε φιλονικέοντα παρὰ τὸ ἐπιεικὲς μήτε ἰσχὺν ἑαυτῷ περιτιθέμενον παρὰ τὸ χρηστὸν τοῦ ξυνοῦ. Πόλις γὰρ εὖ ἀγομένη μεγίστη ὄρθωσίς ἐστι καὶ ἐν τούτῳ πάντα ἔνι, καὶ τούτου σῳζομένου πάντα σῴζεται καὶ τούτου φθειρομένου τὰ πάντα διαφθείρεται» (σελ. 212).

Βιβλιογραφία. Ἐκ τῶν πραγματευθέντων ἰδίᾳ περὶ Δημοκρίτου καὶ τῆς διδασκαλίας ~~αὐτῶν~~ Ἀτομικῶν ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων (Schleiermacher, Burchard, Papencordt, Ritter, Heimsoeth καὶ ἄλλων), ἀξιοσημείωτοι εἶναι·

F. Johnson, Der Sensualismus des Demokritos und seiner Vorgänger mit Bezug auf etc (πρόγρ.) 1868.

L. Liard, De Democrito philosopho, 1873

Fr. Kern, Ueber Democrit von Abd. und die Anfänge der griechischen Moral-philosophie (en Zeitsch. für Phil. und philos. Krit.), 1880.

Δημόκριτος.

οἱ Ἀτομικοί.

§ 41 Θεωρία τῆς Σχολῆς τῶν Ἀτομικῶν.

Ἐγχειρίδιον Ἱστορ. τῆς Φιλοσοφίας Β. Ἀντωνιάδου Τ. Α΄ σ. 126.

Καίτοι κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν εἰσηγητὴς τῆς τῶν ἀτόμων θεωρίας παρ᾽ Ἕλλησιν ἐγένετο Λεύκιππος ὁ ἐξ Ἐλέας ἢ Μιλήτου ἢ κ᾽ ἐξ Ἀβδήρων τῆς Θράκης, ὅμως ἡ ἀκριβεστέρα ἀνάπτυξις κ᾽ ἐμβριθεστέρα διατύπωσις τῆς θεωρίας φαίνεται ὀφειλομένη τῷ ἐκείνου μαθητῇ ἢ ἑταίρῳ Δημοκρίτῳ τῷ Δαμασίππου ἢ ἄλλως Ἡγησιστράτου ἢ Ἀθηνοκρίτου, Ἀβδηρίτῃ. Κ᾽ ὁ μὲν Λεύκιππος, ὑπάρχων κατά τι ἡλικίαν ἢ κ᾽ μικρὸν πρεσβύτερος τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ἤκουσεν ὡς λέγεται, τοῦ Παρμενίδου, καίπερ διάφορον τοῦ Ἐλεάτου βαδίζων ὁδὸν ἐν τῇ ἐξηγήσει τῶν ὄντων κ᾽ γινομένων.¹ Ὁ δὲ Δημόκριτος γενόμενος, καθὰ αὐτὸς μαρτυρεῖ, νέος κατὰ πρεσβύτην τὸν Ἀναξαγόραν, ὡς δ᾽ ἄλλως λέγεται, ὢν νεώτερος ἐκείνου περὶ τὰ 40 ἔτη, κατὰ τοὺς ἀκριβεστέρους ὑπολογισμοὺς φαίνεται ὢν ἡλικιώτης τοῦ Σωκράτους, γεννηθεὶς δὲ περὶ τὰ 470-465 ἀπέθανεν ἐν ἡλικίᾳ

---

¹ Θεόφραστος παρὰ Σιμπλ. Φυσ. 28, 4. Πρβλ. κ᾽ Διογ. Λ Θ΄ 30. Κ᾽ Ἀρ. Προλ. 6, 6 Ἀριστ. Περὶ γεν. κ᾽ φθορ. Α΄ 8. Παρὰ τὰς ρητὰς ταύτας κ᾽ ἄλλας τῶν ἀρχαίων μαρτυρίας ἀμφισβήτησαν τὴν ὕπαρξιν τοῦ Λευκίππου τὸ μὲν πάλαι ὁ Ἐπίκουρος (Διογ. Λ Ι΄ 13), ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ὁ E. Rohde (ἐν Verhandl. der 34. Philologenversammlung zu Trier 1874 u. ἐν Jahrbb. für Philol. 1882), οὗ τὰς δὲ ἐνστάσεις τὸν H. Diels (ἐν Verhandl. der 35. Philologenvers. ἐν Stettin 1881 u. ἐν Rhein. Mus. 1887), κ᾽ τὸν P. Natorp (αὐτόθι).

ὑπερβάσῃ κατά τινας καὶ τὰ 100 ἔτη (Διογ. Λ Θ' 41-43). Ἀνήκων εἰς οἶκον εὔπορον τῶν Ἀβδήρων, κατά τινα εἴδησιν ἀμφισβητήσιμον φιλοξενήσαντα τὸν Ξέρξην ἐπιστρέφοντα ἐξ Ἑλλάδος, ἐχρησιμοποίησε τὴν πατρικὴν κληρονομίαν πρὸς κορεσμὸν τῆς ἰδίας φιλομαθείας, ἐπιζητῶν μὲν τὴν γνωριμίαν ἢ ποριζόμενος τὰ συγγράμματα τῶν τότε παρ' Ἕλλησιν ἐπὶ σοφίᾳ μέγα ὄνομα ἐχόντων. ἐπὶ σοφίᾳ μέγα ὄνομα ἐχόντων, ἐπιχειρῶν δὲ περιηγήσεις μακρὰς ἐν τῇ Ἀσίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ, καθὰ ἐν ἀποσπάσματί τινι λέγει καυχώμενος «ἐγὼ δὲ τῶν κατ' ἐμεωυτὸν ἀνθρώπων γῆν πλείστην ἐπεπλανησάμην ἱστορέων τὰ μήκιστα, καὶ ἀέρας τε καὶ γέας πλείστας εἶδον καὶ λογίων ἀνθρώπων πλείστων ἐσήκουσα καὶ γραμμέων συνθέσιος μετὰ ἀποδέξιος οὐδείς κώ με παρήλλαξεν, οὐδ' οἱ Αἰγυπτίων καλεόμενοι Ἀρπεδονάπται, σὺν τοῖς δ' ἐπὶ πᾶσιν ἐπ' ἔτεα ὀγδώκοντα ἐπὶ ξείνης ἐγενήθην»[1]. Καὶ ὁ μὲν χρονικὸς οὗτος προσδιορισμὸς τῶν 80 ἐτῶν ἴσως ἐνέχει τι λάθος, εἴτε τροπὴν τοῦ Η (= ὀκτώ) εἰς Π, εἴτε ἐκδοχὴν τοῦ Π = πέντε ὡς Π = 80[2], ἐὰν μάλιστα ὁ λόγος περὶ ἀποδημιῶν εἰς ξένας μόνον χώρας ἐκτὸς ~~τῶν~~ ὑφ' Ἑλλήνων οἰκουμένων[3]. Οὐχ ἧττον ὅμως μένει ἀναντιρ-

---

1 Παρὰ Κλήμ. Ἀλεξ. Στρ. Α' 69 ἐν. Προπ. Εὐαγ. Α' 4, 23. πρβλ. καὶ τὰ Διογ. Λαέρ. Θ' 34-35 καὶ Αἰλιανοῦ Ποικ. Ἱστορ. Δ' 29 «τὴν παρὰ Δαμασίππου τοῦ πατρὸς οὐσίαν εἰς τρία μέρη νεμηθεῖσαν τοῖς ἀδελφοῖς τοῖς τρισί, τ' ἀργύριον μόνον λαβὼν ἐφόδιον τῆς ὁδοῦ τὰ λοιπὰ τοῖς ἀδελφοῖς εἴασε»

2 Διοδώρ. Σικελ. Α' 98, 3. «παραλαμβάνουσι δὲ καὶ Δημόκριτον παρ' αὐτοῖς (Αἰγυπτίοις) ἔτη διατρῖψαι πέντε καὶ πολλὰ διδαχθῆναι τῶν κατὰ τὴν ἀστρολογίαν»

3 Περὶ τῆς εἰς Ἀθήνας μεταβάσεως αὐτοῦ φέρονται εἰδήσεις ἀντιφατικαί (ἴδε Διογ. Λαέρ. Θ' 36-37.

Δημόκριτος.

ρητον ὅτι ἔκ τε τῶν περιηγήσεων αὐτοῦ καὶ ἐκ τῆς γνωριμίας τῶν λογίων ἀνδρῶν καὶ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως καὶ μελέτης τῶν τότε φερομένων συγγραφῶν συνήγαγε τοσοῦτον πλοῦτον καὶ τοιαύτην ποικιλίαν γνώσεων, ἐξέθηκε δὲ αὐτὰς ἐν ὅλῳ πολλοῖς καὶ ποικίλοις συγγράμμασι (φυσικοῖς, μαθηματικοῖς, ἠθικοῖς, μουσικοῖς, γραμματικοῖς, μετεωρολογικοῖς, γεωγραφικοῖς καὶ μηχανικοῖς)[1] ὥστε κατὰ τοῦτο οὐδεὶς τῶν πρὸ Ἀριστοτέλους φιλοσοφησάντων δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς αὐτόν, δύναται δὲ νὰ θεωρηθῇ ὡς Ἀριστοτέλης τῆς πρὸ Σωκράτους φιλοσοφίας καὶ οἱονεὶ πρόδρομος ἐκείνου, προ[illegible]ήσας αὐτῶν ἐν πολλοῖς. Ὁμοιάζει δὲ τῷ Ἀριστοτέλει καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι καίπερ ἐν τοῖς φυσικοῖς ἀκολουθῶν ταῖς ἀρχαῖς τοῦ Λευκίππου, ὅμως ἐμελέτησεν, ἐὰν μὴ πάντα, ἀλλὰ τὰ κυριώτατα τῶν μέχρις ἐκείνου ἐπινοηθέντων φιλοσοφημάτων καὶ μάλιστα τῶν Ἐλεατῶν. Λέγεται μὲν ὑπὸ μεταγενεστέρων ὅτι πρὸ τῶν Ἑλλήνων ἐμελέτησε καὶ ξένους φιλοσόφους, καὶ δὴ τὴν ἀτομολογίαν παρέλαβε παρά τινος φιλοσόφου ἐκ Φοινίκης, Μώχου Σιδωνίου[2], ἀλλ' ἡ εἴδησις αὕτη, καὶ ἀσαφὴς οὖσα, δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄλλως, ὅτι ὁ Δημόκριτος μετέγραψε τὰ τοῦ Φοίνικος καὶ ἐξέδωκεν εἰς τοὺς Ἕλληνας ὡς ἰδίαν σοφίαν, τὸ μὲν διότι εἰσηγητὴς τῆς ἀτομολογίας παρ' Ἕλλησι κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν τῶν ἀρχαίων δὲν ἦτο ὁ Δημόκριτος, ἀλλ' ὁ Λεύκιππος, τὸ δὲ διότι ἡ ἐμφάνισις τῆς θεωρίας ταύτης ἐν Ἑλλάδι ἐξηγεῖται εὐκόλως ἐκ τῆς

---

1 Διογ. Λ. Α' 16. 45. Σενέκ. Epist. 90, 32. Βιτρουβ. de architectura (ἐν προοιμ.). Ἀγαθημέρου ὑποτύπ. Γεωγρ. Α' 1.

2 Σέξτ. Ἐμπ. πρὸς Μαθημ. Θ' 363. Στράβ. ιϛ', 2, 25. Ἰωσήπ. Ἀρχ. Α' 3, Ἀθηναίου Γ' 126 α. Διογ. Λαερτ. ἐν Προοιμίῳ

490

ἐκ τῆς προηγηθείσης ἀναπτύξεως τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἄνευ τινὸς περιφράσεως ἔλαβεν. Οὐ μόνον δὲ κατὰ τὸ πολυμαθὲς καὶ πολύγραφον, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐμβριθὲς τῆς διανοίας καὶ τὸ συνεπὲς καὶ ἀκόλουθον τῆς ἐπιστημονικῆς ζητήσεως ὑπερέχουσαν ἔχει θέσιν μεταξὺ τῶν πρὸ Σωκράτους φιλοσόφων. Καίτοι δὲ ὁ Πλάτων ἐπιμελῶς ἀποφεύγει πᾶσαν μνείαν τοῦ ἀνδρὸς, σφόδρα ἀντιπαθῶν τῷ ἀκράτῳ ὑλισμῷ τῆς ἀτομολογίας[1], ὅμως συχνάκις καὶ εὐφήμως μνημονεύεται ὑπὸ Ἀριστοτέλους παρὰ πᾶσαν τὴν διαφωνίαν τῶν ἀρχῶν.

---

[1] Ὁ Πλάτων φαίνεται ὑπαινισσόμενος τοὺς Ἀτομικοὺς ἐν Σοφιστ. 246 α, καὶ Θεαιτ. 155, κατὰ τινας δὲ καὶ Πολιτ. Γ΄ 538 β καὶ Φιλήβ. 43 δ.

Ἔσχε δὲ ὁ Δημόκριτος καὶ ἡ ἀτομολογία οὐκ ὀλίγους θιασώτας καὶ ὀπαδοὺς παρά τε τοῖς συγχρόνοις καὶ ὕστερον, ὧν γνωριμώτεροι ἐγένοντο Μητρόδωρος ὁ Χῖος εἷς τῶν ἀμέσων ἢ ἐμμέσων μαθητῶν τοῦ Δημοκρίτου, Ἀνάξαρχος ὁ Ἀβδηρίτης ὁ λεγόμενος εὐδαιμονικός, μαθητὴς μὲν Μητροδώρου ἢ Διογένους τοῦ Σμυρναίου εἷς τῶν μαθητῶν τοῦ Μητροδώρου, διδάσκαλος δὲ Πύρρωνος τοῦ Σκεπτικοῦ, ἀκολουθήσας Ἀλεξάνδρῳ τῷ Μεγάλῳ εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ ἔπειτα θανατωθεὶς ὑπὸ τοῦ τυράννου τῆς Κύπρου Νικοκρέοντος πτισσόμενος καὶ λέγων, πτίσσε τὸν Ἀναξάρχου θύλακον· Ἀνάξαρχον οὐ πτίσσεις (Διογ. Λ. Θ΄, 58), καὶ μάλιστα ὁ Ναυσιφάνης καὶ ὁ τούτου μαθητὴς Ἐπίκουρος, ὁ ἐν τῇ Φυσικῇ αὐτοῦ ἀκολουθήσας κατὰ

---

1) Πρβλ. καὶ Πλουτ. Περὶ ἠθικ. ἀρ. 10. Κλημ. Ἀλεξ. Δ΄ 496 κ. ἀλλ.

πόδας τῶν Δημοκρίτων, ἐν ᾧ ὅ τε Ναυσιφάνης καὶ Ἀνάξαρχος καὶ Μητρόδωρος φαίνονται συνδέσαντες τὴν ἀτομοσοφίαν μετὰ τῆς σκέψεως.

Τὰς σκεπτικὰς αὐτοῦ ἀρχὰς ἐξέφρασεν ὁ Μητρόδωρος ἐν ἀρχῇ τῆς Περὶ φύσεως συγγραφῆς αὐτοῦ λέγων· «οὐδεὶς ἡμῶν οὐδὲν οἶδεν, οὐδ' αὐτὸ τοῦτο, πότερον οἴδαμεν ἢ οὐκ οἴδαμεν»[1] καὶ οἱ ἄλλοι δὲ εἶχον ἀναπτύξει τὰς ἀρχὰς αὐτῶν ἐν συγγραφαῖς ἀπολεσθείσαις. Τὰ δὲ πολυάριθμα συγγράμματα τοῦ Δημοκρίτου, κατὰ τὴν διάταξιν Θρασύλλου τοῦ γραμματικοῦ (§14) ἀποτελοῦντα 15 τετραλογίας, καὶ ὑπὸ ὀνομαστῶν τεχνογράφων τῆς ἀρχαιότητος[2] ἐπαινούμενα καὶ ἀναφερόμενα ὡς ὑποδείγματα συγγραφικῶν ἀρετῶν, σαφηνείας, ἀνθηρότητος, εὐρυθμίας καὶ μεγαλοπρεπείας ἐν ἴσῃ μοίρᾳ πρὸς τὰ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἦσαν κατὰ μέγα μέρος φυσικὰ καὶ ἠθικά. Καὶ ἐκ μὲν τῶν ἠθικῶν τὰ σπουδαιότερα ἦσαν τὸ περὶ Εὐθυμίης καὶ αἱ Ὑποθῆκαι, ἐκ δὲ τῶν φυσικῶν ὁ Μικρὸς διάκοσμος, τὸ Περὶ ἀνθρώπου φύσιος, κατὰ πολλοὺς δὲ καὶ ὁ Μέγας διάκοσμος, ὁ κατὰ τὸν Θεόφραστον (Διογ. Λ. Θ' 46) ἀνήκων τῷ Λευκίππῳ[3]. Τοῦτο δὲ ἢ ἄλλο τι ἔργον αὐτοῦ ἔχουσιν πάντως ὑπ' ὄψει ὁ μὲν Ἀριστοτέλης ἀναφέρων τὰ τοῦ Λευκίππου ὡς ὑπὸ συγγρα-

---

1 Παρ' Εὐσεβ. Προπ. Εὐαγ. ΙΔ' 19, 5 πρβλ. καὶ Διογ. Λαερτ. Θ' 58 Σεξτ. Ἐμπ. πρὸς Μαθ. Ζ' 88 καὶ Κικερ. Acad. II 23, 73

2 Ὅρα Πλούτ. Συμποσ. προβλ. 5, 7. Διον. Ἁλικαρ. Περὶ συνθ. ὀνομ. κεφ. 24, καὶ Κικερ. Orat. 20. 67 De Orat. I 11, 49. De divinat. II, 64, 133.

3 Οὕτω καὶ ὁ Στοβ. Ἐκλ. Α' 160 «Λεύκιππος ...... λέγει ἐν τῷ Περὶ νοῦ», ἐννοῶν ὑπὸ τοῦτο τὸν Μέγαν διάκοσμον.

φησὶ αὐτοῦ,[1] ὁ δὲ συγγράψας τὸ περὶ Μελίσσου, Ξενοφάνους καὶ Γοργίου βιβλίον (§ 25) ὁμιλῶν περὶ τῶν Λευκίππου καλουμένων λόγων (κεφ. 6) ὡσαύτως δὲ ἐκ συγγραφῆς τοῦ Λευκίππου καὶ ὄχι ἐκ προφορικῆς παραδόσεως ἔλαβον γνῶσιν τῆς θεωρίας τῶν Ἀτομικῶν ὅ τε Ἀναξαγόρας καὶ ὅσοι ἄλλοι πρὸ τοῦ Δημοκρίτου φαίνονται γνωρίζοντες τὰ κατ' αὐτήν. Ἐν ᾧ ὅμως τὰ τοῦ Δημοκρίτου περιῆλθον εἰς ἡμᾶς ἐν οὐκ ὀλίγοις ἀποσπάσμασι, τὰ τοῦ Λευκίππου ἀπώλοντο πλὴν ἴσως ἐλαχίστων τινῶν ῥήσεων.

Φυσικὴ καὶ κοσμοποιΐα τῶν Ἀτομικῶν.

Ὅπως ὁ Ἐμπεδοκλῆς, οὕτω καὶ οἱ Ἀτομικοὶ ἐπιχειροῦσι τὴν ἐξήγησιν τῆς γενέσεως καὶ φθορᾶς, τῆς κινήσεως καὶ ποικιλίας τῶν ἐπὶ μέρους ὄντων καὶ φαινομένων τοῦ παντός, ἀλλ' ἀμετακίνητοι μένοντες τοῦ θεμελιώδους δόγματος τῶν Ἐλεατῶν περὶ τοῦ ὄντος ὡς ἀεὶ κατὰ ταὐτὰ μένοντος καὶ οὐδεμίαν ἐπιδεχομένου οὔτε γένεσιν καὶ φθοράν, οὔτε ἀλλοίωσιν καὶ μεταβολήν. Ἐν ᾧ ὅμως ὁ Ἐμπεδοκλῆς τὸν συνδυασμὸν τοῦτον τῆς κοινῆς ἀντιλήψεως μετὰ τοῦ Ἐλεατικοῦ δόγματος κατώρθωσε διαφωνῶν τοῖς Ἐλεάταις περὶ τῶν ἄλλων προσόντων τοῦ ὄντος, καὶ παρὰ τὰ ἐκείνοις δοκοῦντα παραδεχόμενος τὸ ὂν οὐ μόνον ὡς ὑλικόν, ἀλλὰ καὶ ὡς συγκείμενον ἐκ τεσσάρων ἑτεροειδῶν στοιχείων, διαιρετῶν εἰς μικρὰ μόρια, καὶ ἐπιδεκτικῶν κινήσεως ἐν χώρῳ, κινουμένων δὲ ὑπὸ ἄλλων ἐξωτερικῶν καὶ ἀντιθέτων δυνάμεων, τοῦ Νείκους καὶ τῆς Φιλότητος, οἱ Ἀτομικοὶ παραδέχονται τὸ ὂν ἐπίσης μὲν ὡς ὑλικὸν καὶ πάσης ζωτικῆς καὶ νοητικῆς δυνάμεως ἐστερημένον,

1 Πρβ. ἰδίᾳ τὸ Περὶ γεν. κ. φθορ. Α΄ 8

493

ἀλλ' ὡς συγκείμενον ἐκ μορίων, ἀπείρων τὸ πλῆθος, ἀνεπιδέκτων πάσης διαιρέσεως καὶ τομῆς, ὁμοειδῶν κατὰ ποιὸν καὶ διαφόρων μόνον κατὰ τὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα, κινουμένων δὲ ἀπαύστως ἀφ' ἑαυτῶν, οὐχὶ ὅμως δι' ἐνοῦσάν τινα κινητικὴν δύναμιν, ἀλλὰ διότι ἔχουσι βάρος καὶ ὡς εὑρισκόμενα ἐν τῷ κενῷ. Οἱ Ἀτομικοὶ δηλαδὴ κατὰ τὰ ἄλλα συμφωνοῦντες τῷ Ἐμπεδοκλεῖ, διαφέρουσιν αὐτοῦ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἀντὶ μὲν τῶν δύο ἐξωτερικῶν δυνάμεων ἔχουσι τὸ ἴδιον βάρος τῶν ἀτόμων καὶ τὸν ἄπειρον κενὸν χῶρον, ἀντὶ δὲ τῶν τεσσάρων ἑτεροειδῶν καὶ διαιρετῶν στοιχείων ἔχουσιν ἀπειρίαν ὁμοειδῶν καὶ ἀδιαιρέτων μορίων τῆς ὕλης. Καὶ προσεγγίζουσι μὲν οὕτω τοῖς Ἐλεάταις κατὰ τὸ ὁμοειδὲς καὶ ἀδιαίρετον τῶν ἀτόμων, ἀφίστανται ὅμως πάλιν αὐτῶν ἀφ' ἑνὸς μὲν κατὰ τὴν ἀπειρίαν, πολλότητα καὶ ἀεικινησίαν τῶν ἀτόμων, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατὰ τὴν παραδοχὴν καὶ ἑτέρου τινὸς ἐκτὸς τῶν ἀτόμων, τοῦ κενοῦ, ἐκείνων μὲν ἀνταποκρινομένων πρὸς τὸ ὂν τῶν Ἐλεατῶν καὶ παριστώντων τὸ πλῆρες, τὸ στερεὸν καὶ ναστόν, ἢ κατ' ἄλλην ἔκφρασιν τὸ δέν, τοῦ δὲ κενοῦ ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὸ ὑπ' ἐκείνων ὁλοσχερῶς ἀπορριπτόμενον μὴ ὂν καὶ παριστῶντος τὸ μηδέν, τὸν χῶρον τὸν κενόν, ἐπίσης ἄπειρον καὶ ἐπίσης ὑπάρχοντος ὅπως καὶ τὰ ἄτομα, καὶ ἀποτελοῦντος τὸν ἀπαραίτητον ὅρον τῆς ἀπ' ἀλλήλων ἀποστάσεως καὶ διαχωρίσεως τῶν ἀτόμων, τῆς κινήσεως αὐτῶν καὶ τῆς φαινομένης γενέσεως καὶ φθορᾶς τῶν ἐπὶ μέρους ὄντων, ὡς λέγει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης· Λεύκιππος δὲ καὶ ὁ ἑταῖρος αὐτοῦ Δημόκριτος στοιχεῖα μὲν τὸ πλῆρες καὶ τὸ κενὸν εἶναί φασι, λέγοντες τὸ μὲν ὄν, τὸ δὲ μὴ ὄν, τούτων δὲ τὸ μὲν πλῆρες καὶ στερεὸν τὸ ὄν, τὸ δὲ κενόν γε καὶ μανὸν τὸ μὴ ὄν· διὸ καὶ οὐθὲν μᾶλλον τὸ ὂν τοῦ μὴ ὄντος εἶναί φασιν, ὅτι οὐδὲ τὸ κενὸν (ἔλαττον) τοῦ σώματος· αἴτια δὲ τῶν ὄν-

Δημόκριτος

Ἐκ ταύτης ὡς ὕλης (Μετὰ τὰ φυσ. Α' 4. 985 β, 4)[1]

Ἐκ τούτων τῶν ὡς ὕλης ἀρχῶν ἐξηγοῦνται οἱ Ἀτομικοὶ καθ' ὁμοιότητα τοῦ Ἐμπεδοκλέους πᾶσαν γένεσιν καὶ φθορὰν καὶ ἀλλοίωσιν καὶ ἀλληλοδιάδρασιν τῶν ἐπὶ μέρους ὄντων καὶ γινομένων τοῦ παντός, τῶν τε ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τῶν ὑπὲρ τὴν γῆν, ἀπὸ τῶν ἀνοργάνων μέχρι τῶν ἐμψύχων καὶ λογικῶν ὄντων, μηδ' αὐτῶν τῶν θεῶν ἐξαιρουμένων, μετὰ πασῶν τῶν ἐνὶ ἑκάστῳ προσουσῶν δυνάμεων καὶ ἰδιοτήτων, τῶν τε φυσικῶν καὶ τῶν πνευματικῶν. Καὶ ἡ μὲν γένεσις δὲν εἶναι τι ἄλλο εἰμὴ ἐξ ὑπαρχῆς σύνθεσις τῶν ἀτόμων, ἡ δὲ φθορὰ διάλυσις τῶν ἤδη συντεθειμένων, ἡ αὔξησις καὶ φθίσις προσθήκη ἢ ἀφαίρεσις ἀτόμων, ἡ ἀλλοίωσις καὶ μεταβολὴ ἀντικατάστασις τῶν ὑπαρχόντων ἀτόμων δι' ἄλλων ἢ ἀλλαγὴ τῆς πρὶν θέσεως αὐτῶν καὶ διατάξεως, ἡ δὲ ἀλληλοδιάδρασις ἀλληλοπάθειά τις καὶ ἀντενέργεια τῶν ἀτόμων, καὶ δὴ τῶν μὲν ἐγγὺς ἀμέσως συμπροσκρουομένων καὶ ἀποκρουομένων, τῶν δὲ μακρόθεν διά τινων ἀπορροῶν ἀποσπωμένων ἑτέρωθεν ἢ ἑκατέρωθεν καὶ ἐρχομένων εἰς ἐπαφήν. Αἱ δὲ διαφοραὶ τῶν ὄντων καὶ τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν προέρχονται τοῦτο μὲν ἐκ τοῦ διαφόρου σχήματος καὶ μεγέθους τῶν ἀτόμων, τοῦτο δὲ ἐκ τῆς διαφόρου θέσεως καὶ τάξεως αὐτῶν ἐν ταῖς συμπλοκαῖς, ἢ ὡς ἔλεγον αὐτοί, ἐκ τοῦ ῥυσμοῦ τῆς διαθιγῆς καὶ τῆς τροπῆς αὐτῶν, ὑπὸ μὲν τὸν ῥυσμὸν ἐννοοῦντες τὸ σχῆμα (ἴσως δὲ καὶ τὸ μέγεθος), ὑπὸ δὲ τὴν διαθιγὴν τὴν

---

1 Πρβλ. καὶ περὶ γενέσ. καὶ φθορᾶς Α' 8. 324 κ. ἑξ. Θεόφρ. παρὰ Σιμπλικ. Φυσικ. 28, 7. Πλουτ. πρὸς Κολωτ. 4, 2. 8, 4.

495

τάξει, ϗ ὑπὸ τὴν τροπὴν τὴν θέσιν, τοῦ μὲν Α διαφέροντος τοῦ Ν σχήματι, τοῦ δὲ ΑΝ τοῦ ΝΑ τάξει, ϗ τοῦ Ζ τοῦ Ν θέσει. (Ἀριστοτ. αὐτόθι)[1]

Τοιαύτης δὲ οὔσης τῆς συστάσεως τῶν σωμάτων αἱ φυσικαὶ ϗ ἀντικειμενικαὶ αὐτῶν ἰδιότητες εἶναι τὸ βάρος ϗ ἡ συνεκτικότης, ἀμέσως ἀπορρέουσαι ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ σχήματος ϗ τοῦ μεγέθους τῶν συνιστώντων ἕκαστον σῶμα ἀτόμων ϗ ἐκ τοῦ μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχοντος κενοῦ. Τοὐναντίον δὲ τὸ γλυκύ, τὸ πικρόν, τὸ θερμόν, τὸ ψυχρόν, τὰ χρώματα ϗ τὰ τοιαῦτα ἐκφράζουσιν ἐμμέσως ϗ σχετικὰς ἰδιότητας τῶν σωμάτων, τουτέστιν ὄχι ὅ,τι εἶναι αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ τὰ ὄντα, ἀλλ' ὅπως ἑκάστοτε διατίθενται ἡμᾶς· ἐκφράζουσι δηλ. μᾶλλον καταστάσεις μεταβλητὰς τῶν ἡμετέρων αἰσθήσεων ἢ ἰδιότητας ἀντικειμενικὰς τῶν ὄντων, ὅπερ ἤθελον λέγειν ὅτι «νόμῳ γλυκύ, νόμῳ πικρόν, νόμῳ θερμόν, νόμῳ ψυχρόν, νόμῳ χροιή· ἐτεῇ δὲ ἄτομα ϗ κενόν»[2]

---

1) Πρβλ. ϗ Περὶ γεν. ϗ φθορ. ἔνθα ἀνωτέρω, ϗ Θεόφρασ. παρὰ Σιμπλικ. ἔνθα ἀνωτέρω.

2) Πρβλ. Θεοφρ. Περὶ αἰσθησ. ϗ αἰσθητ. 61-64 «περὶ μὲν οὖν βαρέος ϗ κούφου ϗ σκληροῦ ϗ μαλακοῦ ἐν τούτοις ἀφορίζει· τῶν δὲ ἄλλων αἰσθητῶν οὐδενὸς εἶναι φύσιν, ἀλλὰ πάντα πάθη τῆς αἰσθήσεως ἀλλοιουμένης, ἐξ ἧς γίνεσθαι τὴν φαντασίαν. οὐδὲ γὰρ τοῦ ψυχροῦ ϗ τοῦ θερμοῦ φύσιν ὑπάρχειν, ἀλλὰ τὸ σχῆμα μεταπῖπτον ἐργάζεσθαι ϗ τὴν ἡμετέραν ἀλλοίωσιν.... σημεῖον δὲ ὡς οὐκ εἰσὶ φύσει τὸ μὴ ταὐτὰ πᾶσι φαίνε-

Δημόκριτος

496

Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ σύστασις τοῦ παντὸς οὐδεμίαν ἔχει ἄλλην αἰτίαν εἰμὴ τὸ κενὸν καὶ τὴν ἐν αὐτῷ κίνησιν τῶν ἀτόμων. Ταῦτα φέρονται μὲν φύσει πρὸς τὰ κάτω διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν βαρύτητα, διὰ τὸ ἄνισον ὅμως τοῦ ὄγκου καὶ τοῦ βάρους αὐτῶν δὲν πίπτουσιν ὅλα ἰσοταχῶς. Ἐκ τούτου δὲ τὰ βαρύτερα καὶ ταχύτερον καταφερόμενα προσκρούουσι πρὸς τὰ ἐλαφρότερα καὶ βραδύτερον πίπτοντα, καὶ ἀποθλίβοντα ταῦτα πρὸς τὰ ἄνω ἀποτελοῦσι συστροφήν τινα καὶ δίνην ἀει ἐξαπλουμένην, καὶ ἐκ ταύτης ἑκάστοτε καὶ ἑκασταχοῦ τοῦ ἀπείρου χώρου πρῶτον μὲν καθ' ἣν ἔχουσιν ὁμοιότητα πρὸς ἄλληλα εἰς τὸ μέγεθος ἢ τὸ σχῆμα, ἔπειτα δὲ κατὰ διαφόρους ποσότητας καὶ ἀναλογίας συναθροιζόμενα ὅλως μηχανικῶς καὶ ποικιλοτρόπως συμπλεκόμενα καὶ συναρμοζόμενα τὰ ἄτομα συνιστῶσιν ἀνὰ τὸ κενὸν τὸ ἄπειρον παντοῖα συστήματα κόσμων ὁμοίων τε καὶ ἀνομοίων πρὸς ἀλλήλους, τῶν μὲν συγχρόνως τῶν δὲ διαδοχικῶς γεννωμένων καὶ αὐξανομένων, ἢ τοὐναντίον φθινόντων καὶ διαλυομένων κατὰ τοὺς αὐτοὺς μηχανικοὺς νόμους καὶ τρόπους τῆς γενέσεως αὐξήσεως, ἀλλοιώσεως καὶ φθορᾶς, καθ' οὓς καὶ ἓν ἕκαστον τῶν ἐπὶ μέρους ὄντων.[1] Ἐκ τῶν

~~1 Σημειωμ. [illegible]~~ σθαι τοῖς ζῴοις, ἀλλ' ὃ ἡμῖν γλυκύ, τοῦτ' ἄλλοις πικρὸν καὶ ἑτέροις ὀξὺ καὶ ἄλλοις δριμὺ τοῖς δὲ στρυφνόν, καὶ τἆλλα δ' ὡσαύτως. ἔτι δ' αὐτοὺς μεταβάλλειν τῇ κρίσει κατὰ τὰ πάθη καὶ τὰς ἡλικίας. ᾗ καὶ φανερὸν ὡς ἡ διάθεσις αἰτία τῆς φαντασίας. ἁπλῶς μὲν οὖν περὶ τῶν αἰσθητῶν οὕτω δεῖν ὑπολαμβάνειν. οὐ μὴν ἀλλ' ὥσπερ καὶ τὰ ἄλλα καὶ ταῦτα ἀνατίθησι τοῖς σχήμασι κτλ. Ἴδε καὶ Σεξτ. Ἐμπειρ. πρὸς Μαθημ. Ζ' 135.

1 Ὅρα ἐπομένην σελ.

Δημόκριτος

πολλῶν τούτων κόσμων εἶναι καὶ ὁ ἡμέτερος, σφαιροειδὴς τὸ σχῆμα καὶ περιβαλλόμενος ὑπὸ ἑνὸς ὑμένος, ὅστις, σχηματισθεὶς τὸ πρῶτον ἐκ τῶν κύκλῳ περιχυθέντων ἀτόμων ὑπὸ τῆς ὁρμῆς τῆς συστροφῆς καὶ δεχόμενος τὰ ἔξωθεν προσερχόμενα ἄτομα, ἦτο μὲν ἐν ἀρχῇ παχύς, ἀλλ' ἐλεπτύνθη σὺν τῷ χρόνῳ προϊόντι, ὑπὸ τῆς δίνης τῆς ἔνδοθεν ἀποσπωμένων κατὰ μικρὸν τῶν ἐν τῇ περιφερείᾳ καὶ προστιθεμένων εἰς τὴν ἐν τῷ μέσῳ πυκνουμένην μᾶζαν τῆς γῆς, ἕως οὗ αὕτη συ-

---

Σιμπλικ. Περὶ οὐρ. 569, 5 «οἱ περὶ Δημόκριτον καὶ ὕστερον Ἐπίκουρος τὰς ἀτόμους πάσας ὁμοφυεῖς οὔσας βάρος ἔχειν φασί, τῷ δὲ εἶναί τινα βαρύτερα ἐξωθούμενα τὰ κουφότερα ὑπ' αὐτῶν ὑφιζανόντων ἐπὶ τὸ ἄνω φέρεσθαι, καὶ οὕτω λέγουσιν οὗτοι δοκεῖν τὰ μὲν κοῦφα εἶναι τὰ δὲ βαρέα» πρβλ. καὶ Διογ. Λαερ. Θ' 31 «γίνεσθαι δὲ τοὺς κόσμους οὕτω· φέρεσθαι κατ' ἀποτομὴν ἐκ τῆς ἀπείρου οὐσίας πολλὰ σώματα παντοῖα τοῖς σχήμασιν εἰς μέγα κενόν, ἅπερ ἀθροισθέντα δίνην ἀπεργάζεσθαι μίαν, καθ' ἣν προσκρούοντα καὶ παντοδαπῶς κυκλούμενα διακρίνεσθαι χωρὶς τὰ ὅμοια πρὸς τὰ ὅμοια». Οὕτω καὶ Ἱππολ. κατὰ πασ. αἱρ. Α' 13 «ἀπείρους δ' εἶναι κόσμους καὶ μεγέθει διαφέροντας, ἐν τισι δὲ μὴ εἶναι ἥλιον μηδὲ σελήνην, ἐν τισι δὲ μείζω τῶν παρ' ἡμῖν καὶ ἐν τισι πλείω. εἶναι δὲ τῶν κόσμων ἄνισα τὰ διαστήματα, καὶ τῇ μὲν πλείους τῇ δὲ ἐλάττους. καὶ τοὺς μὲν αὔξεσθαι, τοὺς δ' ἀκμάζειν, τοὺς δὲ φθίνειν. καὶ τῇ μὲν γίνεσθαι, τῇ δὲ λείπειν. φθείρεσθαι δὲ αὐτοὺς ὑπ' ἀλλήλων προσπίπτοντας. εἶναι δ' ἐνίους κόσμους ἐρήμους ζώων καὶ φυτῶν καὶ παντὸς ὑγροῦ — ἀκμάζειν δὲ κόσμον ἕως ἂν μηκέτι δύνηται ἔξωθέν τι προσλαμβάνειν».

498

κινηθεῖσα καὶ βαρυνθεῖσα καὶ λαβοῦσα ὃ ἔχει νῦν σχῆμα τυμπανοειδὲς ἢ δισκοειδὲς περιήχθη εἰς παντελῆ στάσιν[1]. Ἐκ τῶν περὶ τὸ μέσον συσσωρευθέντων ἀτόμων προήχθη καὶ τὰ περὶ τὴν γῆν φερόμενα οὐράνια σώματα, τὸ μὲν πρῶτον ὑγρὰ καὶ πηλώδη, ἔπειτα δὲ ξηρανθέντα κατὰ μικρὸν καὶ ἐκπυρωθέντα ἐν τῇ συστροφῇ τοῦ ὅλου. Καθ' ὅμοιον τρόπον συστάντα καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ξηρανθέντα ἔπειτα ἐξεπυρώθησαν ὅ τε ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, ὡς εἶναι μεγέθει διαφέροντες μόνοι διάπυροι, μᾶλλον μὲν ὁ ἥλιος, ἧττον δὲ ἡ σελήνη, ἡ γεωδεία αὕτη ἔχουσα ἐν ἑαυτῇ καὶ πεδιάδας καὶ ὄρη καὶ φάραγγας[2].

---

1) Διογ. Λαερτ. αὐτόθι· «ἰσορρόπων δὲ διὰ τὸ πλῆθος μηκέτι δυναμένων περιφέρεσθαι τὰ μὲν λεπτὰ χωρεῖν εἰς τὸ ἔξω κενόν, ὥσπερ διαττώμενα, τὰ δὲ λοιπὰ συμμένειν καὶ περιπλεκόμενα συγκατατρέχειν ἀλλήλοις καὶ ποιεῖν πρῶτόν τι σύστημα σφαιροειδές. τοῦτο δ' οἷον ὑμένα ὑφίστασθαι περιέχοντ' ἐν ἑαυτῷ παντοῖα σώματα· ὧν κατὰ τὴν τοῦ μέσου ἀντέρεισιν περιδινουμένων λεπτὸν γενέσθαι τὸν πέριξ ὑμένα συρρεόντων ἀεὶ τῶν συνεχῶν κατ' ἐπίψαυσιν τῆς δίνης, καὶ οὕτω μὲν γενέσθαι τὴν γῆν συμμενόντων τῶν ἐνεχθέντων ἐπὶ τὸ μέσον· αὐτὸν δὲ πάλιν τὸν περιέχοντα οἷον ὑμένα αὔξεσθαι κατὰ τὴν ἐπέκκρισιν τῶν ἔξωθεν σωμάτων· δίνῃ δὲ φερόμενον αὐτὸν ὧν ἂν ψαύσῃ ταῦτα ἐπικτᾶσθαι».

2) Διογ. Λαερτ. αὐτόθι· «τινὰ δὲ ἕνα συμπλεκόμενα ποιεῖν σύστημα τὸ μὲν πρῶτον κάθυγρον καὶ πηλῶδες, ξηρανθέντα καὶ περιφερόμενα σὺν τῇ τοῦ ὅλου δίνῃ, εἶτ' ἐκπυρωθέντα τὴν τῶν ἀστέρων ἀποτελέσαι φύσιν» κτλ. Πρβλ. καὶ Ψ. Πλ. Περὶ τῶν ἀρεσ. Α΄ 4. Γ΄ 10. 13 Στοβ. Ἐκλ. Α΄ 532. 550.

499

Δημόκριτος.

Ψυχολογία καὶ γνωσιολογία τῶν Ἀτομικῶν

Μετὰ τὴν φυσικὴν καὶ κοσμοποιΐαν τῶν Ἀτομικῶν λόγου ἀξία εἶναι καὶ ἡ ἀνθρωπολογία καὶ θεολογία αὐτῶν, ὁμοιάζουσαι μὲν ἐν πολλοῖς πρὸς τὰς τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ἀλλὰ διακρινόμεναι αὐτῶν ἐπὶ μείζονι συνεπείᾳ καὶ ἀκολουθίᾳ καὶ ἀκριβείᾳ, τοῦ Δημοκρίτου ἰδιαζόντως ἐνασχοληθέντος καὶ εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν ζητημάτων τούτων κατὰ τὰς γενικὰς ἀρχὰς τῆς σχολῆς. Καὶ κατὰ τὸν Δημόκριτον προῆλθον τὰ ἔνοργανα πάντα καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς πηλώδους γῆς, πλὴν ὄχι κατὰ μέρη καὶ διεσπασμένα τὸ πρῶτον, ἀλλ' ὁλόκληρα ἀπ' ἀρχῆς καὶ αὐτοφυῆ. Ἐπίσης δὲ παρὰ τὸν ἄκρατον ὑλισμὸν τῆς σχολῆς διακρίνει μὲν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ψυχὴν καὶ σῶμα ἢ σκῆνος, καὶ παρὰ πᾶσαν τὴν ἀξίαν καὶ θαυμασίαν κατασκευὴν τούτου προκρίνει τῶν ἄλλων σωματικῶν καὶ ζωικῶν λειτουργιῶν τὰς ἰδίως ψυχικὰς καὶ διανοητικὰς ἐνεργείας, ἀλλ' οὐδεὶς λόγος παρ' αὐτῷ περὶ μετενσωματώσεως ψυχῆς προϋπαρχούσης τοῦ σώματος καὶ ἐπιζώσης τῇ διαλύσει αὐτοῦ, ἐξηγεῖται δὲ καὶ τὰ πνευματικώτατα φαινόμενα ἐκ τῆς αὐτῆς μηχανικῆς κινήσεως καὶ ἀλληλεπιδράσεως τῶν ἀτόμων, πλὴν ὄχι ἀδιακρίτως πάντων τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ τῶν ἀτόμων τοῦ πυρός, τῶν ἀπεχόντων θέσιν ψυχῆς καὶ νοῦ ἐν τοῖς οὖσιν.[1] Ταῦτα, καίπερ ἔχοντα τὴν αὐτὴν ποιότη-

---

1) Ψ. Πλούτ. Περὶ τῶν ἀρεσκ. 4·7· ὁ δὲ Δημόκριτος πάντα μετέχειν φησὶ ψυχῆς ποιᾶς, καὶ τὰ νεκρὰ τῶν σωμάτων, διότι ἀεὶ διαφανῶς τινος θερμοῦ καὶ αἰσθητικοῦ μετέχει, τοῦ πλείονος διαπνεομένου. Ἴδε καὶ Πλούτ. Αἰτ. φυσ. Α' 1. «Ζῷον γὰρ ἔγγειον τὸ φυτὸν εἶναι οἱ περὶ Πλάτωνα καὶ Ἀναξαγόραν καὶ Δημόκριτον οἴονται».

τὰ πρὸς τὰ ἄλλα, ὅμως διαφέρουσιν αὐτῶν κατὰ τὴν λεπτότητα, τὸ λεῖον καὶ τὸ σφαιροειδές, ὡς τοιαῦτα δὲ εὔκολα ὄντα καὶ εὐχερῶς κινούμενα πανταχοῦ τοῦ σώματος, εὐχερῶς θὰ ἐξήρχοντο, ἐὰν μὴ συνεκρατοῦντο ὑπὸ τῆς ἀναπνοῆς, τὸ μὲν κωλυούσης τὴν ἔξοδον αὐτῶν, τὸ δὲ ἀναπληρούσης ἐκ τοῦ περιέχοντος τὰ διαφεύγοντα[1]. Καὶ εὑρίσκονται μὲν οὕτως τὰ ἄτομα τοῦ πυρὸς διακεχυμένα δι' ὅλου τοῦ σώματος, ἡ δὲ ἐν αὐτῷ παρουσία αὐτῶν εἶναι αἰτία πάσης κινήσεως καὶ ζωῆς καὶ ἐνεργείας ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς, ὅμως δὲν παράγουσι πανταχοῦ τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν, ἀλλ' ἐν μὲν τῷ ἐγκεφάλῳ γεννῶσι τὴν νόησιν, ἐν δὲ τῇ καρδίᾳ ~~τὴν~~ ὀργὴν ἢ τὸν θυμόν, καὶ ἐν τῷ ἥπατι τὴν ἐπιθυμίαν[2].

---

1) Ἀριστοτέλ. Περὶ ψυχ. Α 2. 403b 28 «Δημόκριτος μὲν πῦρ τι καὶ θερμόν φησιν αὐτὴν (ψυχὴν) εἶναι· ἀπείρων γὰρ ὄντων σχημάτων καὶ ἀτόμων τὰ σφαιροειδῆ πῦρ καὶ ψυχὴν λέγει ... ὁμοίως δὲ καὶ Λεύκιππος. τούτων δὲ τὰ σφαιροειδῆ ψυχήν, διὰ τὸ μάλιστα διὰ παντὸς δύνασθαι διαδύνειν τοὺς τοιούτους ῥυσμοὺς καὶ κινεῖν τὰ λοιπὰ κινούμενα καὶ αὐτά, ὑπολαμβάνοντες τὴν ψυχὴν εἶναι τὸ παρέχον τοῖς ζῴοις τὴν κίνησιν. διὸ καὶ τοῦ ζῆν ὅρον εἶναι τὴν ἀναπνοήν· συνάγοντος γὰρ τοῦ περιέχοντος τὰ σώματα καὶ ἐκθλίβοντος τῶν σχημάτων τὰ παρέχοντα τοῖς ζῴοις τὴν κίνησιν διὰ τὸ μηδ' αὐτὰ ἠρεμεῖν μηδέποτε, βοήθειαν γίνεσθαι θύραθεν ἐπεισιόντων ἄλλων τοιούτων ἐν τῷ ἀναπνεῖν· κωλύειν γὰρ αὐτὰ καὶ τὰ ἐνυπάρχοντα ἐν τοῖς ζῴοις ἐκκρίνεσθαι, συνανείργοντα τὸ συνάγον καὶ πηγνύον· καὶ ζῆν δὲ ἕως ἂν δύνωνται τοῦτο ποιεῖν» παραβ. αὐτόθι καὶ κεφ. 3 καὶ Περὶ ἀναπν. 4.

2) Τὰ ἀποσπ. 6. 15 καὶ 17 (τοῦ Δημοκριτείου βιβλίου Περὶ ἀνθρώπου φύσιος) χαρακτηρίζουσι τὸν ἐγκέφαλον «φύλακα διανοίης», τὴν καρδίαν «βασίλιδα ὀργῆς τιθηνόν» καὶ τὸ ἧπαρ «ἐπιθυμίης αἴτιον».

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

501

Δημόκριτος

Καὶ ἐν τῇ ἐξηγήσει δὲ τῆς αἰσθήσεως καὶ ἀντιλήψεως τῶν ἐκτὸς ἡμῶν ὑπαρχόντων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς καὶ περὶ αὐτὰ συμβαινόντων, συμφωνεῖ μὲν ὁ Δημόκριτος τῷ Ἐμπεδοκλεῖ ὅτι τὰ ὅμοια διὰ τῶν ὁμοίων γίνονται γνωστά, καὶ δὴ διὰ τῆς ἐπαφῆς τῶν ἑκατέρωθεν ἀπορρεομένων ὁμοειδῶν μορίων ἢ ἀπορροῶν, ἀλλ' ἀκριβέστερον ὁρίζει τὰς ἀπορροὰς ταύτας ὡς τινα εἴδωλα (ἢ δείκελα), τουτέστιν ὡς τινα ἀποτυπώματα τῶν σωμάτων, καὶ τῶν οἱανδήποτε ἰδιοτήτων καὶ καταστάσεων αὐτῶν, τυποῦντα πρῶτον καὶ σχηματίζοντα τὸν πέριξ ἀέρα καὶ οὕτως ἐρχόμενα εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν συστοίχων καὶ ὁμοειδῶν ἀπορροῶν ἢ εἰδώλων τῶν ἀπὸ τῶν αἰσθητηρίων ἀπορρεομένων (§ 44). Οὕτω δὲ γεννώμεναι αἱ αἰσθήσεις δὲν ἔχουσι πᾶσαι τὴν αὐτὴν ἐνάργειαν καὶ ἀκρίβειαν, ὡς μὴ ἐξ ἴσου πάντοτε καὶ πανταχοῦ τυπουμένου τοῦ ἀέρος, μηδὲ πιστῶς καὶ ἀσυγχύτως τῶν ἐν αὐτῷ εἰδώλων μεταβιβαζομένων. Διὸ καὶ τὴν γνῶσιν ταύτην τὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἐπιδιωκομένην θεωρεῖ ὡς ἐπισφαλῆ καὶ ἀναξιόπιστον, ὡς *γνώμην σκοτίην*, προκρίνει δὲ ταύτης τὴν διὰ τῆς νοήσεως ἐπιζητουμένην, *τὴν γνώμην τὴν γνησίην*[1], καίτοι καὶ αὐ-

---

1) Πρβλ. Σέξτον Ἐμπειρ. πρὸς Μαθημ. Ζ΄ 138. «ἐν τοῖς Κανόσι δύο φησὶν εἶναι γνώσεις, τὴν μὲν διὰ τῶν αἰσθήσεων, τὴν δὲ διὰ τῆς διανοίας, ὧν τὴν μὲν διὰ τῆς διανοίας γνησίην καλεῖ, προσμαρτυρῶν αὐτῇ τὸ πιστὸν εἰς ἀληθείας κρίσιν, τὴν δὲ διὰ τῶν αἰσθήσεων σκοτίην ὀνομάζει, ἀφαιρούμενος αὐτῆς τὸ πρὸς διάγνωσιν τοῦ ἀληθοῦς ἀπλανές. λέγει δὲ κατὰ λέξιν «γνώμης δὲ δύο εἰσὶν ἰδέαι, ἡ μὲν γνησίη ἡ δὲ σκοτίη· καὶ σκοτίης μὲν τάδε ξύμπαντα· ὄψις ἀκοή, ὀσμή, γεῦσις, ψαῦσις· ἡ δὲ γνησίη, ἀποκεκριμένη ταύτης».

502

τη τὴν αὐτὴν ἔχει σωματικὴν ἀρχήν, ἣν ἐκείνη, καὶ μόνον διακρίνεται τῇ μείζονι συμμετρίᾳ τῆς κράσεως καὶ κινήσεως τῶν πυρωδῶν ἀτόμων[1]. Καὶ τὴν γνῶσιν δὲ τὴν διὰ τῆς νοήσεως φαίνεται ὑπολαβὼν ὁ Δημόκριτος οὐ μόνον δυσχερῆ καὶ σὺν τῷ χρόνῳ προσκτωμένην, ἀλλ᾽ ἐλλιπῆ, περιοριζομένην εἰς τὴν ὕπαρξιν τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ κενοῦ, οὐχὶ δὲ καὶ τοῦ ὁποῖόν ἐστιν ἕκαστον τῶν ὄντων, ὡς λέγει ἐπανειλημμένως· «ἐτεῇ μὲν νῦν ὅτι οἷον ἕκαστον ἔστιν ἢ οὐκ ἔστιν οὐ συνίεμεν, πολλαχοῦ δεδήλωται»· «γιγνώσκειν τε χρὴ ἄνθρωπον τῷδε τῷ κανόνι ὅτι ἐτεῆς ἀπήλλακται»· δηλοῖ μὲν δὴ καὶ οὗτος ὁ λόγος ὅτι ἐτεῇ οὐδὲν ἴδμεν περὶ οὐδενός, ἀλλ᾽ ἐπιρρυσμίη ἑκάστοις ἡ δόξις· «ἐτεῇ οἷον ἕκαστον γιγνώσκειν ἐν ἀπόρῳ ἐστί ..... ἐν βυθῷ γὰρ ἡ ἀλήθεια»[2]. Διὰ ταῦτα δὲ ἠθέλησάν τινες ἔν τε τοῖς ἀρχαίοις καὶ τοῖς νεωτέροις χρόνοις νὰ κατατάξωσι τὸν Δημόκριτον εἰς τοὺς σκεπτικούς[3]. Ἀλλ᾽ οἱ προτεθέντες λόγοι τοῦ φιλοσόφου ἐκφράζουσι σχ-

---

1) Θεοφρ. Περὶ αἰσθ. καὶ αἰσθητ. 58· «περὶ δὲ τοῦ φρονεῖν ἐπὶ τοσοῦτον εἴρηκεν, ὅτι γίγνεται συμμέτρως ἐχούσης τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν κρᾶσιν· ἐὰν δὲ περίθερμος ἢ περίψυχρος γένηται, μεταλλάττειν φησὶ κτλ. Ἴδε καὶ Ἀριστ. Περὶ ψυχ. Α΄ 2. 405 α, 8 καὶ Μετὰ τὰ Φυσ. Δ΄ 5. 1009 α, 25

2) Σεξτ. Ἐμπειρ. ἐπὶ ἀνωτέρ. 136-137. Διογ. Λαερτ. Θ΄ 72 Κικέρ. Acad. II, 32.

3) Τοιοῦτοι ἦσαν ὁ Κολώτης (πρβλ. Πλουτ. Πρὸς Κολ. 4, 1), καὶ ἄλλοι παρὰ Σέξτῳ Ἐμπειρ. (Πυρρων. Ὑποτυπ. Α΄ 213), ὡς λέγει· «ἀπὸ γὰρ τοῦ τοῖς μὲν γλυκὺ φαίνεσθαι τὸ μέλι τοῖς δὲ πικρόν, τὸν Δημόκριτόν φασιν ἐπιλογίζεσθαι τὸ μήτε γλυκὺ αὐτὸ εἶναι μήτε πικρόν, καὶ διὰ τοῦτο ἐπιφθέγγεσθαι τὴν οὐ μᾶλλον φωνήν, σκεπτικὴν οὖσαν».

τινὰ μόνον ἀγνωσίαν, διάφορον τῆς τῶν Σκεπτικῶν[1]· αἰτίᾳ δὲ ὁ Δημόκριτος ἦτο πολέμιος πάσῃ ἀπορητικῇ σκέψει, οὐδὲ συμβιβάζονται πρὸς τοιαύτην σκέψιν ὅσα δογματικῶς ἀποφαίνεται περὶ τῶν ἀτόμων καὶ τῆς ἐκ τούτων προελεύσεως πάντων τῶν ὄντων.

Θεολογία καὶ δαιμονολογία τοῦ Δημοκρίτου.

Ταῖς φυσικαῖς ἀρχαῖς τοῦ Δημοκρίτου εἶναι σύμφωνοι καὶ ἡ θεολογία καὶ δαιμονολογία αὐτοῦ. Ὁ ἄκρατος ὑλισμὸς τῆς σχολῆς οὐδένα βεβαίως καταλείπει χῶρον εἰς παραδοχὴν θείας τινὸς οὐσίας παρὰ τὰ ἄτομα καὶ τὸ κενόν, οὔτε θεϊστικῶς οὔτε πανθεϊστικῶς. Διὰ τοῦτο ὁσάκις γίνεται λόγος παρὰ Δημοκρίτῳ περὶ τοῦ θείου ἢ περὶ θεῶν ἀγεννήτων καὶ ἀνωλέθρων[2], ὑπὸ τούτους οὐδὲν ἄλλο νοητέον εἰμὴ τὰ ἄτομα, καὶ μάλιστα τὰ πυρώδη ἐξ αὐτῶν, τὰς νοερὰς ἀρχάς, τὰ ἐν μοίρᾳ ψυχῆς ὑπάρχοντα ἐν πᾶσι καὶ ἐν παντί[3], καταχρηστικῶς δὲ καὶ τὰ οὐράνια σώματα. Καὶ αὐτοὺς δὲ τοὺς θεοὺς τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας δὲν ὑπολαμβάνει ὁ Δημόκριτος ὡς θεοὺς γεννητούς, ὅπως ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ, ἀλλὰ θεωρεῖ κατὰ τὸ πλεῖστον ὡς πλάσματα ἁπλῶν ἀνθρώπων, καὶ τοῦτο ἐκ φόβου τῶν ἐν τοῖς μετεώροις συμβαινόντων ἐκπληκτικῶν καὶ φοβερῶν φαινομένων· ὁρῶντες, φησί, τὰ ἐν τοῖς μετεώροις

---

1 Σεξτ. Ἐμπειρ. αὐτόθι

2 Πλουτ. πρὸς Κολ. 4, 1. Σέξτ. Ἐμπειρ. πρὸς Μαθημ. Ζ΄ 389

3 Κυρίλλ. Ἀλεξ. κατὰ Ἰουλιαν. Α΄ 4 καὶ Πλουτ. Περὶ τῶν ἀρεσ. Β΄ 3

παθήματα οἱ παλαιοὶ τῶν ἀνθρώπων, καθάπερ βροντὰς καὶ ἀστραπὰς κεραυνούς τε καὶ ἄστρων συνόδους, ἡλίου τε καὶ σελήνης ἐκλείψεις, ἐδειματοῦντο, θεοὺς οἰόμενοι τούτων αἰτίους εἶναι (Σεξτ. Ἐμπειρ. πρὸς Μαθημ. Θ΄ 24)[1] Μεθ' ὅλα ὅμως ταῦτα ἐφρόνει ὁ Δημόκριτος ὅτι τὰ περὶ θεοφανειῶν καὶ θεοσημειῶν λεγόμενα καὶ πιστευόμενα δὲν εἶναι πάντα πλάσματα καὶ ἀποκυήματα τῆς φαντασίας τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ὅτι πράγματι ὁ περὶ ἡμᾶς ἀὴρ εἶναι πλήρης παντοίων δαιμόνων ἀγαθοποιῶν τε καὶ κακοποιῶν, γεννηθέντων μὲν ἐκ τῶν αὐτῶν ἀτόμων καὶ ἐχόντων ἀνθρωπίνην μορφήν, διαφερόντων ὅμως τῶν κοινῶν βροτῶν κατὰ τὸ ὑπερφυὲς τοῦ μεγέθους καὶ τὴν μείζονα μακροβιότητα, καὶ ὅτι ἐκ τῶν τοιούτων ἐναερίων ὄντων εἴδωλα ἀπορρεόμενα καὶ ἐν τῷ ἀέρι ἀποτυπούμενα γίνονται πολλάκις ὁρατὰ καὶ αἰσθητὰ τοῖς τε ἀνθρώποις καὶ τοῖς ἀλόγοις ζώοις καὶ παρέχουσιν αὐτοῖς ἔννοιαν οὐ μόνον τοῦ εἴδους καὶ τῆς ὄψεως, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν ἠθῶν, προθέσεων καὶ διαλογισμῶν ἐκείνων, ἀφ' ὧν προέρχονται. Ἐκ τῶν αὐτῶν εἰδώλων ἐξηγεῖτο ὁ Δημόκριτος καὶ τὰ ὄνειρα τὰ προφητικά, ὅπως τὰ κοινὰ ὄνειρα καὶ τὰς καθ' ὕπνον φαντασίας, καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν βασκανίαν ἀπεδίδεν εἰς τὰ εἴδωλα τὰ ἀπορρεόμενα ἀπὸ τῶν περὶ ἡμᾶς ὄντων καὶ γινομένων.[2]

---

1) Πρβλ. καὶ Κλημ. Προτρεπ. 68. Στοβ. Ἐκλ. Β΄ 408.

2) Σεξτ. Ἐμπειρ. πρὸς Μαθημ. Θ΄ 19. «Δημόκριτος δὲ εἴδωλά τινά φησιν ἐμπελάζειν τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τούτων τὰ μὲν εἶναι ἀγαθοποιὰ τὰ δὲ κακοποιά· ἔνθεν καὶ εὔχεται εὐλόγχων τυχεῖν εἰδώλων· εἶναι δὲ ταῦτα μεγάλα τε καὶ ὑπερμεγέθη καὶ δύσφθαρτα μέν, οὐκ ἄφθαρτα δέ, προσημαί-

 505

Ἠθικὴ κ. Πολιτικὴ τοῦ Δημοκρίτου.

Αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ τοῦ Δημοκρίτου δὲν φαίνονται μὲν εὑρισκόμεναι ἐν στενῇ συναφείᾳ πρὸς τὰς φυσικὰς αὐτοῦ θεωρίας, αἱ περιελθοῦσαι δὲ εἰς ἡμᾶς ἐν μεμονωμέναις ῥήτραις κ. ἐν ἀποσπάσμασι παρέχουσι μόνον ἀμυδράν τινα ἰδέαν τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῶν ἀναπτύξεως κ. ἀλληλουχίας, ὅμως εἶναι πολλοῦ λόγου ἄξιαι, ὡς ζητοῦσαι τὴν ῥύθμισιν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου κ. τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν κατ᾿ ἀξιώματα κ. ἀρχὰς ἐκτὸς μάλιστα ἁγνῶν κ. καθαρῶν τῆς ἀρχαιότητος. Οὕτως ἀποφαίνεται μὲν ὅτι ὅρος συμφορέων κ. ἀξυμφορέων τέρψις κ. ἀτερπίη, ὅτι βίος ἀνεόρταστος μακρὴ ὁδὸς ἀπανδόκευτος (απ. 229), ὅτι ἄριστον ἀνθρώπῳ τὸν

νιν ἐς τὰ μέλλοντα τοῖς ἀνθρώποις θεωρούμενα κ. φωνὰς ἀφιέντα. ὅθεν τούτων αὐτῶν φαντασίαν λαβόντες οἱ παλαιοὶ ὑπενόησαν εἶναι θεόν, μηδενὸς ἄλλου παρὰ ταῦτα ὄντος θεοῦ τοῦ ἄφθαρτον φύσιν ἔχοντος. πρβλ. κ. Πλουτ. Συμποσ. προβλ. Η´ 10, 2· ὁ φησὶ Δημόκριτος ἐγκαταβυσσοῦσθαι τὰ εἴδωλα διὰ τῶν πόρων εἰς τὰ σώματα κ. ποιεῖν τὰς κατὰ τὸν ὕπνον ὄψεις ἐπαναφερόμενα· φοιτᾶν δὲ ταῦτα πανταχόθεν ἀπιόντα κ. σκευῶν κ. ἱματίων κ. φυτῶν, μάλιστα δὲ ζῴων ὑπὸ σάλου πολλοῦ κ. θερμότητος, οὐ μόνον ἔχοντα μορφοειδεῖς τοῦ σώματος ἐκμεμαγμένας ὁμοιότητας, ἀλλὰ κ. τῶν κατὰ ψυχὴν κινημάτων κ. βουλευμάτων ἑκάστῳ κ. ἠθῶν κ. παθῶν ἐμφάσεις ἀναλαμβάνοντα συνεφέλκεσθαι, κ. προσπίπτοντα μετὰ τούτων ὥσπερ ἔμψυχα φράζειν κ. διαστέλλειν τοῖς ὑποδεχομένοις τὰς τῶν μεθιέντων αὐτὰ δόξας κ. διαλογισμοὺς κ. ὁρμάς, ὅταν ἐνάρθρους κ. ἀσυγχύτους φυλάττοντα προσμίξῃ τὰς εἰκόνας*. Περὶ βασκανίας πρβλ. αὐτόθι Ε´ 7, 6. κ. περὶ εἰδώλων. Κ. Πλουτ. Περὶ τῶν ἀρ. Δ´ 8.

βίον διάγειν ὡς πλεῖστα εὐθυμηθέντι ϗ ἐλάχιστα ἀνιηθέντι», ἀλλ' ἀμέσως ἐπιφέρει· «τοῦτο δ' ἂν εἴη εἴ τις μὴ ἐπὶ τοῖσι θνητοῖσι τὰς ἡδονὰς ποιοῖτο» (ἀπ. 7). Ἡ ἐπιπόθητος δηλαδὴ ϗ εὐδαιμονία τοῦ βίου δὲν ἐξαρτᾶται οὔτε ἐκ τῆς κτήσεως ὑλικῶν ϗ ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν, οὔτε ἐκ τῶν παχυλῶν ἡδονῶν ϗ ἀπολαύσεων τοῦ βίου, ἀλλὰ τὸ μὲν ἐκ τῶν ἀγαθῶν τῆς ψυχῆς, τῆς φρονήσεως, τῆς εὐβουλίας, τῆς ὀρθοπραγίας, τῆς γνώσεως ϗ τῆς ἐπιστήμης· «σοφίη ἄθαμβος ἀξίη πάντων, τιμιωτάτη οὖσα» (ἀπ. 34) ϗ πάλιν «ἁμαρτίης αἰτίη ἡ ἀμαθίη τοῦ κρέσσονος» (ἀπ. 28) τὸ δὲ ϗ μάλιστα ἐκ τῆς ὡραίας ἑαυτοῦ ἁρμονίας τοῦ ἀνθρώπου, ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς εὐεξίας ἢ εὐεστοῦς, ἐκ τῆς εὐθυμίας ϗ ἀταραξίας (ἀθαμβίης) τῆς ψυχῆς· «εὐδαιμονίη ψυχῆς ϗ κακοδαιμονίη οὐκ ἐν βοσκήμασι οἰκεῖ οὐδὲ ἐν χρυσῷ, ψυχὴ δ' οἰκητήριον δαίμονος» (ἀπ. 10-11). Κατορθοῦται δὲ ἡ τοιαύτη εὐεστὼ ϗ εὐθυμία διὰ συμμετρίας ϗ μετριότητος ἐν πάσαις ταῖς τοῦ βίου σχέσεσι, δι' ἀποφυγῆς μὲν τῶν ἄκρων ϗ τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς, δι' ἐπιδιώξεως δὲ τῶν συμμέτρων ταῖς ἡμετέραις δυνάμεσιν, τουτέστι δι' αὐταρκείας, σωφροσύνης, ἐγκρατείας ϗ δουλαγωγίας τῶν ἀλόγων ἡμῶν ὁρμῶν ϗ παθῶν, διὰ τῆς νίκης τῆς ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν, τῆς πασῶν τῶν νικῶν δυσχερεστάτης ϗ ἐνδοξοτάτης. «Ἀνθρώποισι, λέγει, εὐθυμίη γίνεται μετριότητι τέρψιος ϗ βίου ξυμμετρίῃ, τὰ δὲ λείποντα ϗ ὑπερβάλλοντα μεταπίπτειν τε φιλέει ϗ μεγάλας κινήσιας ἐμποιέειν τῇ ψυχῇ· αἱ δ' ἐκ μεγάλων διαστημάτων κινεόμεναι τῶν ψυχέων οὔτε εὐσταθέες εἰσὶ οὔτε εὔθυμοι» (ἀπ. 52) ϗ πάλιν· «τὸν εὐθυμέεσθαι μέλλοντα χρὴ μὴ πολλὰ πρήσσειν μήτε ἰδίῃ μήτε ξυνῇ, μηδὲ ἅσσ' ἂν πρήσσῃ ὑπέρ τε δύναμιν αἱρέεσθαι τὴν ἑωυτοῦ ϗ φύσιν ..... ἡ γὰρ εὐογκίη ἀσφαλέστερον τῆς

μεγαλογνώμη» (ἀπ. 92). Συμφώνως πρὸς τὰς τοιαύτας ἀρχὰς τοῦ Δημοκρίτου εἶναι καὶ ἡ ἣν εἶχε προτίμησιν εἰς τὸν ἄγαμον βίον παρὰ τὸν ἔγγαμον «διὰ τὰς πολλὰς ἐξ αὐτοῦ ἀηδίας τε καὶ ἀφολκὰς ἀπὸ τῶν ἀναγκαιοτέρων»[1].

Καθὼς δὲ τὴν ἀληθινὴν εὐδαιμονίαν τίθησιν εἰς τὴν ψυχήν, οὕτω καὶ τὴν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν τῶν πράξεων ἐξαρτᾷ πρώτιστα ἀπὸ τῶν ἐλατηρίων καὶ ἀπὸ τῆς διαθέσεως, καὶ ἀγαθὸν ἢ κακὸν θεωρεῖ οὐ μόνον τὴν πρᾶξιν τοῦ δικαίου ἢ ἀδίκου, ἀλλὰ καὶ τὴν ἁπλῆν θέλησιν αὐτοῦ· «ἀγαθόν, λέγει, οὐ τὸ μὴ ἀδικεῖν, ἀλλὰ τὸ μηδὲ ἐθέλειν» (ἀπ. 38)· καὶ πάλιν «χαριστικὸς οὐχ ὁ βλέπων πρὸς τὴν ἀμοιβήν, ἀλλ' ὁ εὖ δρᾶν προῃρημένος» (ἀπ. 62). Οὕτω δὲ προκρίνει τὴν δικαιοσύνην τῆς ἀδικίας, καὶ ἐκείνην μὲν ἐπαινεῖ ὡς πρόξενον ἀταραξίας, ταύτην δὲ κακίζει ὡς πρόξενον ταραχῆς ψυχικῆς, ὥστε τὸ ἀδικεῖν θεωρεῖ ἀθλιώτερον τοῦ ἀδικεῖσθαι (ἀπ. 111 καὶ 224), συνιστᾷ δὲ πᾶσαν δυνατὴν ἀντίληψιν εἰς τοὺς ἀδικουμένους καὶ χρείαν ἔχοντας· «ξείνοισι, λέγει, μεταδίδου καὶ τοῖς δεομένοισι ἐκ τῶν ἐόντων» (ἀποσπ. 243), καὶ «ἀδικουμένοισι τιμωρεῖν κατὰ δύναμιν χρὴ καὶ μὴ παριέναι· τὸ μὲν γὰρ τοιοῦτον δίκαιον καὶ ἀγαθόν, τὸ δὲ μὴ τοιοῦτον ἄδικον καὶ κακόν» (ἀπ. 202). Ἀγνότητα αἰσθημάτων ἀπαιτεῖ καὶ ἐν τῇ φιλίᾳ (ἀπ. 4. 62–66). Καίτοι δὲ λέγει ὅτι «ἀνδρὶ σοφῷ πᾶσα γῆ βατή· ψυχῆς γὰρ ἀγαθῆς πατρὶς ὁ ξύμπας κόσμος» (ἀπ. 225)

---

1 Ἀποσπ. 179 παρὰ Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμ. Β' 138. [illegible] καὶ ἀποσπ. 181 παρὰ Στοβ. Ἀνθολ. 76, 16.

ὅπως τὴν τε πολιτείαν καὶ τὴν εὐπραγίαν τῶν κοινῶν θεωρεῖ ἀπαραίτητον εἰς τὴν εὐπραγίαν τῶν πολιτῶν, εἰς ἀπαραίτητα δὲ φρονεῖ τὸ εὖ εἶναι τῶν πολιτῶν ὑποτίθησι πρώτιστα μὲν τὴν ὁμόνοιαν τῶν πολιτῶν καὶ τὴν ἀποφυγὴν τῶν ἐμφυλίων σπαραγμῶν, ἔπειτα δὲ τὸ σέβας καὶ τὴν εὐπείθειαν εἰς τοὺς κειμένους νόμους καὶ τὰς καθεστηκυίας ἀρχάς, τὴν εἰς τὰς ἀρχὰς ἐκλογὴν τῶν ἀρίστων, τὸ πρόθυμον καὶ ἀφιλοκερδὲς τῶν ἐν ἀρχαῖς ἢ ὑπηρεσίαις ὄντων· «τὰ κατὰ τὴν πόλιν χρεὼν τῶν λοιπῶν μέγιστα ἡγεῖσθαι ὅπως αὔξεται εὖ, μήτε φιλονεικέοντα παρὰ τὸ ἐπιεικὲς μήτε ἰσχὺν ἑαυτῷ περιτιθέμενον παρὰ τὸ χρηστὸν τοῦ ξυνοῦ. Πόλις γὰρ εὖ ἀγομένη μεγίστη ὄρθωσίς ἐστι καὶ ἐν τούτῳ πάντα ἔνι, καὶ τούτου σωζομένου πάντα σώζεται καὶ τούτου φθειρομένου τὰ πάντα διαφθείρεται». (απ. 212).

Βιβλιογραφία. Ἐκ τῶν πραγματευθέντων ἰδίᾳ περὶ Δημοκρίτου καὶ τῆς διδασκαλίας ~~αὐτῶν~~ Ἀτομικῶν πλὴν τῶν ἀρχαιοτέρων (Schleiermacher, Burchard, Papencordt, Ritter, Heimsoeth καὶ ἄλλων), ἀξιοσημείωτοι εἶναι·

F. Johnson, Der Sensualismus des Demokritos und seiner Vorgänger mit Bezug auf etc (πρόγρ.) 1868.

L. Liard, De Democrito philosopho, 1873

Fr. Kern, Ueber Democrit von Abd. und die Anfänge der griechischen Moral-philosophie (en Zeitsch. für Phil. und philos Krit.), 1880.